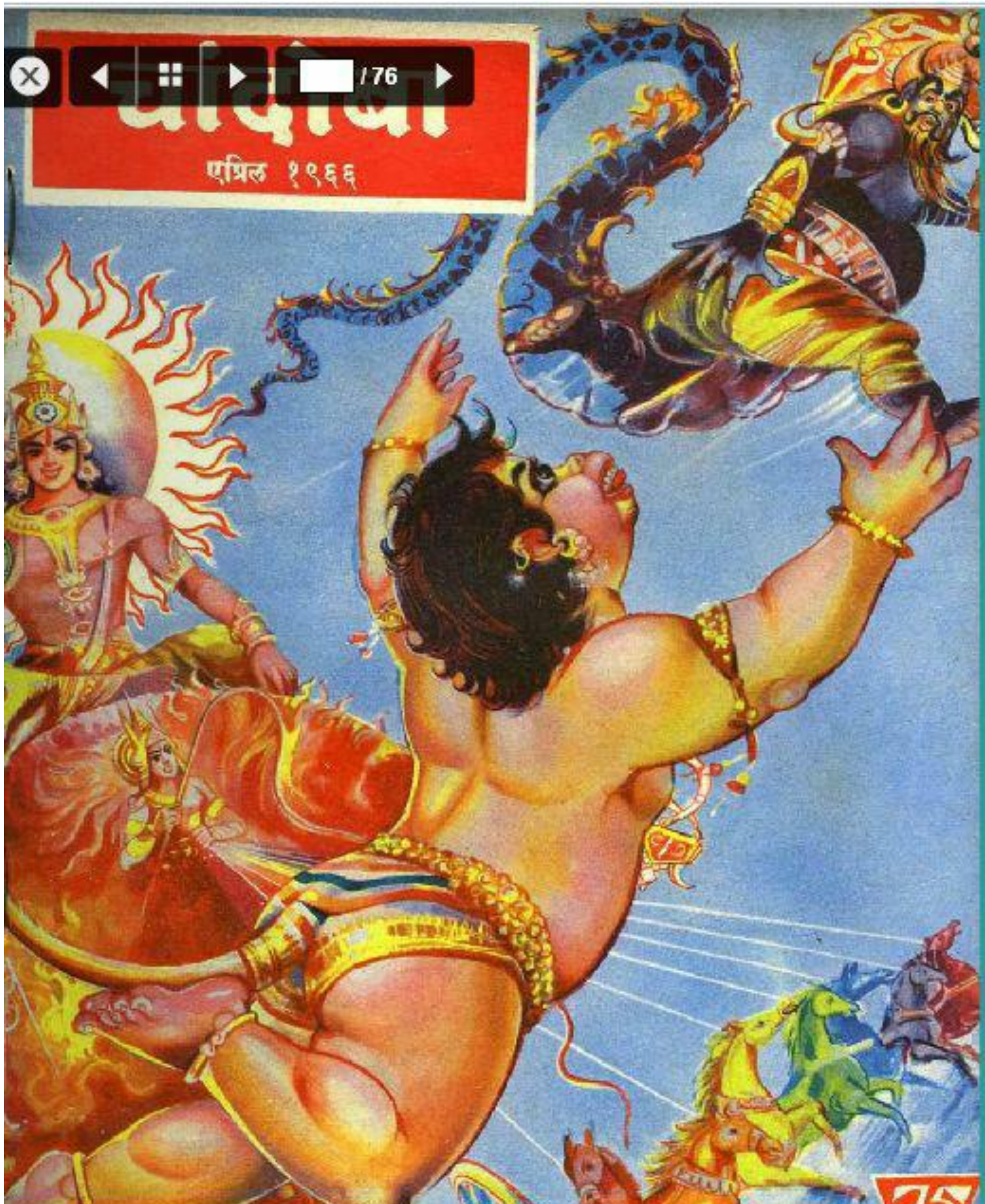

एप्रिल १९६६
/76

Fullscreen 127 12 /76

भारताचा इतिहास

देवगिरीच्या यादव वंशाच्या कारकीर्दींत मराठ्यांच्या राजकीय, साहित्यिक, सांस्कृतिक व इतर परंपरांचा पाया पडला. परंतु अल्लाउद्दिनाच्या हातीं रामचंद्रदेव याचा पराभव झाल्यावर त्यांच्या स्वातंत्र्यावर गदा आली. त्यानंतर सुमारें चाळीस वर्षांनंतर बहामनी राज्याच्या किंवा त्यानंतरच्या मुसल्मान राज्यांच्या दरबारीं मराठे सरदार प्रमुख हुद्यांवर कामें करूं लागले. पुढें तर सतराव्या शतकाच्या उत्तरार्धांत भारताच्या इतिहासांत त्यांना अग्रस्थानच मिळालें. या शतकांतच मराठ्यांना राजकीय व राष्ट्रीय दृष्ट्या एक महत्त्व आलें. जातीय ऐक्याची स्थापना करण्याचें श्रेय छत्रपती शिवाजी महाराज यांनाच मिळतें त्या ऐक्य-स्थापनेच्या कामीं त्यांच्या पूर्वीं पुष्कळ कामगिरी झाली होती.

याला एक मुख्य कारण महाराष्ट्राची नैसर्गिक भूमि व परिस्थिति. समुद्रापासून थोड्या अंतरावर पश्चिमेकडे दक्षिणोत्तर पसरलेला सह्याद्रि पर्वत, पूर्व पश्चिम पसरलेला विन्ध्य पर्वत व सातपुडा यांच्या रांगा, नर्मदा, तापी वगैरे नद्या व अनेकानेक अजिंक्य डोंगरी किल्ल्यांचें जाळें हीं सर्व महाराष्ट्राच्या रक्षणाला कारणीभूत झालीं. खडकाळ जमीन व अवर्षण शेतकीच्या उन्नतीला बाधक. म्हणून मराठा जातींत जात्याच विलासीवृत्ति किंवा आलस्य नव्हतें. त्यांचा आत्मविश्वास दांडगा आणि स्वभाव निष्कपट व परिश्रमी. याखेरीज स्वाभिमान, साहस व धैर्य इत्यादि गुण पण त्यांच्या अंगीं होते. ज्ञानेश्वर, एकनाथ, तुकाराम, समर्थ रामदास इत्यादिकांनीं समाजांत विचारांची क्रांति घडवून आणली होती. मानवाची समता व समभाव यांचें बाळकडू संतांच्या वाणीच्या रूपें त्यांना मिळालें होतें. राजकीय चैतन्य येण्यास तेंच मूळ कारण झालें. शिवाजीचे गुरु समर्थ रामदास यांनीं आपला सुप्रसिद्ध ग्रंथ 'दासबोध' लिहून धार्मिक व सामाजिक क्रांति घडवून आणली व राष्ट्रीय पुनर्जीवनाचा भक्कम पाया घातला. पंधराव्या व सोळाव्या शतकांत निर्मिलेलें वाङ्मय नवीन चैतन्य व जागरण उत्पन्न करण्यास सहाय्यक ठरलें. सर्व महाराष्ट्राला स्वभाषेच्या व स्वसंस्कृतीच्या अभिमाना बरोबर आपण एक राष्ट्र आहों याची जाणीव झाली ती सतराव्या शतकांत. त्यांना उणीव भासूं लागली ती स्वतःच्या राज्याची. शिवाजी महाराजांनीं ती पुरी केली. दिल्लीच्या बादशाहानें महाराष्ट्र पादाक्रांत केला तेव्हां शिवाजीच्या दोघां पराक्रमी मुलांनीं खंबीरपणें बादशाहाच्या असंख्य सैन्याला तोंड दिलें. कित्येक वर्षें त्यांना शत्रूबरोबर युद्ध करावें लागलें. पण शेवटीं शत्रूची घमेंड जिरली व मोंगलांचें दक्षिणेकडील साम्राज्य खिळखिळें झालें. पेशव्यांच्या काळांत महाराष्ट्राचा भगवा झेंडा पूर्वेला कटक पर्यंत व उत्तरेला अटक पर्यंत फडकूं लागला.

मुसल्मान सुल्तानांच्या दरबारांत मोठ-मोठ्या हुद्यांवर कामें केलीं असल्यानें मराठ्यांना राजकीय धोरण आणि युद्धकला अवगत झाली. शिवाजीचे वडील शाहजीराजे अहमदनगरच्या निजामाच्या पदरीं मोठ्या हुद्यावर पोंचले व त्यांनीं मोठमोठ्या जहागिरी मिळविल्या. निजाम शाहीला उतरतीकळा लागली त्यावेळीं सर्व राज्य सूत्रें त्यांच्यांच हातीं होतीं. त्यांची ही उन्नति इतर सरदारांच्या डोळ्यांत सलत होती. शाहजहान बादशाहानें अहंमदनगरचें राज्य १६३६ मध्यें खालसा केल्यानंतर शाहजी राजे

Fullscreen 127 14 /76

विजापूरच्या सुलतानाच्या पदरीं नोकरी करूं लागले. तेथें देखील त्यांनीं कीर्ति आणि मोठमोठ्या जहागिरी मिळविल्या.

शिवाजीच्या आईचें नांव जिजाबाई. ही शाहजीची पहली बायको. शिवाजीचा जन्म शिवनेरीच्या किल्ल्यांत १६३० या वर्षीं झाला. (बिकानेरच्या किल्ल्यांतील ग्रंथालयांत मिळालेल्या जन्म कुंडलीवरून १९२७ मध्यें). शाहजीनें त्याच्या जहागिरीचें काम पाहणारे दादाजी कोंडदेव यांच्याकडे जिजाबाई व शिवाजी यांना पाठवून दिलें व स्वत: आपल्या धाकट्या बायको बरोबर नवीन मिळविलेल्या जहागिरींत जाऊन राहूं लागला.

जिजाबाई फार धार्मिक वृत्तीची बाई होती. तिनें आपल्या एकुलत्या एका मुलाला रामायण, महाभारत व पुराणांतील शौर्याच्या व साहसाच्या गोष्टी सांगून धर्माभिमान व स्वाभिमान उत्पन्न केला. दादाजी कोंडदेव तर शिवाजीला गुरुतुल्य होते. त्यांनीं त्याला राजकारण आणि युद्धकला यांचें शिक्षण दिलें. यामुळें शिवाजीच्या मनांत स्वदेश व स्वधर्म यांच्या विषयीं अभिमानाचीं बीजें चांगलीं रुजलीं आणि त्यानें परकीय सत्तेचें जूं झुगारून टाकण्याचा दृढ निश्चय केला.

सह्याद्रीच्या खोऱ्यांत ९० मैल लांब व १२ ते १४ मैल रुंद असा जो मावळ प्रांत आहे तेथील मावळ्यांशीं बालपणींच शिवाजीचा परिचय झाला. मोठेपणीं त्याला तो फार उपयोगी पडला. शूर सैनिकापासून ते सेनापतीच्या पदापर्यंत काम करणारे शिवाजीचे बालमित्र मावळेच होते.

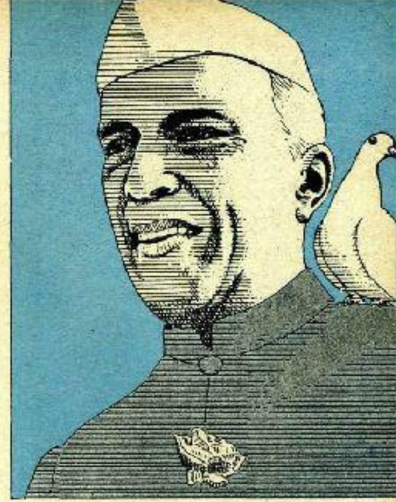
नेहरू चरित्र

[२०]

जवाहरलाल नेहरूंनीं जैतो येथें आपल्या अनुयायांसह पोंचल्याबरोबर तेथील ब्रिटीश अधिकाऱ्यानें त्यांच्याकडे एक पत्र पाठविलें. पत्रांत नाभा संस्थानांत प्रवेश करूं नये, केल्यास ताबडतोब संस्थानाबाहेर निघून जावें असें लिहिलें होतें.

त्यांना तें पत्र नाभा संस्थानांत प्रवेश केल्यावरच मिळालें असल्यामुळें, संस्थानाच्या हद्दींत प्रवेश करूं नये हा हुकूम निरर्थकच होता. परत गाडी केव्हां जायला आहे हें नक्की माहीत नसल्यामुळें तावडतोब संस्थानाबाहेर निघून जाणें शक्य नव्हतें. जवाहरलालजींनीं, ती नोटीस देणाऱ्या अधिकाऱ्याला हें सर्व सांगून, जत्थ्याबरोबर ते आले नसल्याचें व नाभा संस्थानाचा कायदा मोडण्याची आपली इच्छा नसल्याचें सांगितलें. तरी पोलीस अधिकाऱ्यांनीं नेहरूंसह तिघांना कैद केलें.

दिवसा ते पोलीस 'लॉकअप' मध्येंच होते. संध्याकाळीं तिघांना स्टेशनपर्यंत

चालत घेऊन गेले. संतानम् यांच्या डाव्या हाताला व जवाहरलालजींच्या उजव्या हाताला मिळून एक हातकडी घालण्यांत आली होती. त्या हातकडीला जोडून एक सांखळी होती ती धरून पोलीस शिपाई पुढें चालत होता. गिडवानी यांच्या हातांतदेखील एक हातकडी घातली होती व ते दोघांच्या पाठीमागें चालत होते, कुऱ्यांनाच जणुंकांहीं धरून नेत आहेत. अशातऱ्हेनें जैतो गांवांत त्यांची मिरवणूक निघाली. रात्रीं त्यांना रेलवेच्या थर्डक्लासमधून नेऊन नाभाच्या 'लॉकअप' मध्यें आणि दुसऱ्या दिवशीं

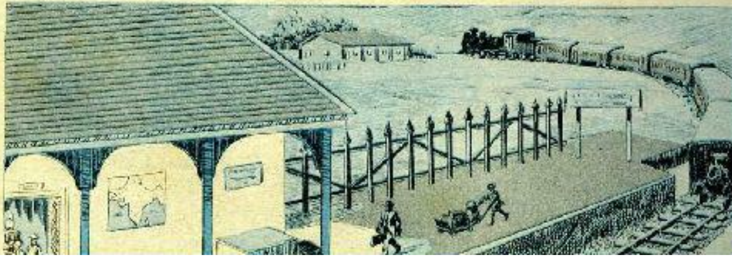
Fullscreen 127 18 /76

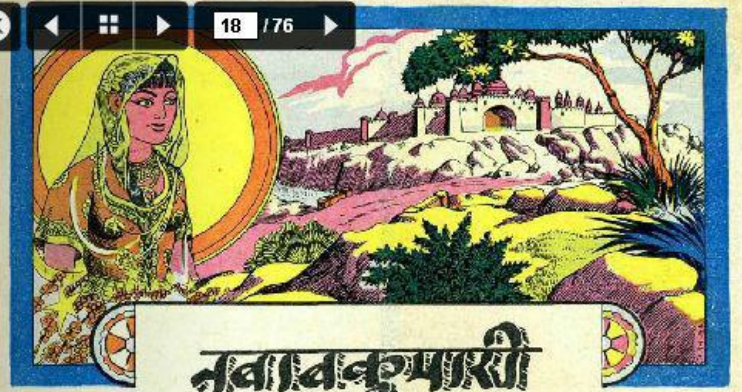
पाहाल्याशिवाय खटल्याचा निकाल सांगण्यांत आला. कारण तो निकाल पूर्वीच तयार करून ठेवलेला असावा. दोन्ही आरोपाबद्दल **दोन** वर्षांची शिक्षा सांगण्यांत आली.

या अनुभवावरून इंग्रज अधिकारी स्वतंत्र संस्थानांचा कारभार कसा चालवीत हें त्यांना याच वेळीं कळलें. पोलीस अधिकाऱ्यांना न्यायाधिशाची फिकीर नाहीं. पोलीसांचा नुसता नामोच्चार केला कीं न्यायाधिशांची घाबरगुंडी उडून जाई. पुढें काय झालें नकळे, निकाल सांगितला त्या दिवशीं रात्रीं सुपरिंटेंडंटनें तिघांना सुटका देऊन रेलवे स्टेशनवर पोंचतें केलें.

अंबाला जाणारी गाडी येतांच सर्व गाडींत बसले. जवारहलालाजी अंबाल्याहून दिलीला व तेथून अलाहाबादला आले. पंधरा दिवसांचा तुरुंगवास तिघांना चांगलाच भोंवला. तिघांना विषमज्वर झाला. जवाहर-लालजी तीनचार आठवड्यांनीं चांगले बरे झाले.

हें नाभा प्रकरण एवढ्यावर थांबलें नाहीं. आणखी सहा महिन्यांनंतर गिडवानी ५०० स्वयंसेवकांसह एक जत्था घेऊन जैतो येथें गेले. त्यांना कैद करण्यांत आलें. त्यांची तब्येत पुष्कळ बिघडली, एका वर्षानंतर ते सुटले. गिडवानी कैद झाल्याची बातमी ऐकून जवाहरलालजींनीं निघण्याचें ठरविलें. परंतु त्यांच्या मित्रमंडळींनीं त्यांना जाऊं दिलें नाहीं. आपल्या मनांत नाभा संस्थानच्या तुरुंगांची जी धास्ती होती ती लपविण्यासाठीं मित्रांनीं दिलेला सला आपण मानला असावा असा विचार करून जवाहरलालजींना स्वतःचीच फार लाज वाटली.

नवाबकुमारी

[७]

नवाबकुमारी स्वतःच त्याच्याकडे आलेली पाहून मानसिंह महाराज तिला म्हणाले—"मुली! तूं राजकन्या आहेस. कांहीं राजकीय कारणांमुळें तुला माझ्याकडून थोडा कष्ट झाला त्याबद्दल मला फार वाईट वाटतें. तुला कांहीं विचारावयाचें असेल तर अगदीं मोकळेपणें विचार."

"बोलायला काय आहे? आपल्या अंतः-पुरांत कांहीं काळ रहायला मला कोणत्याहि प्रकारें हरकत नाहीं." आयशा म्हणाली.

"तुला बोलावयाचें नसेल, पण मला पुष्कळ ऐकावयाचें आहे तुझ्या तोंडून. मी कांहीं गोष्टी विचारतों त्यांचीं उत्तरें दिलीस तर बरें वाटेल मला."

"आपण विचाराल त्या प्रश्नांचीं खरीं खरीं तींच उत्तरें मी देऊन."

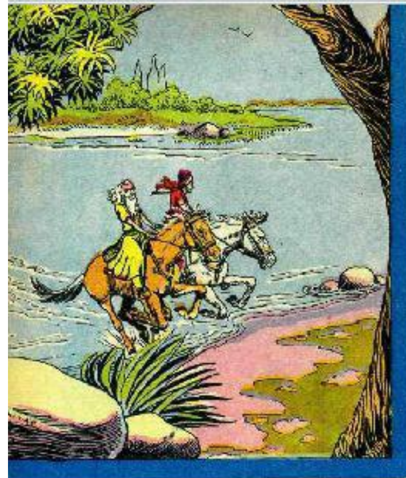
"आपल्या घरच्या सर्व लोकांना सोडून पाटण्याला यायला असें काय कारण झालें?"

"आपले चिरंजीव जगतसिंह यांना सुटका मिळाली तर पहावें म्हणून."

"कोणता उपाय करण्याचा विचार होता किंवा आहे, तुझ्या मनांत?"

"युवराजांकडून बादशाहांकडे एक अर्ज पाठवून पहावयाचा!"

Fullscreen 127 20 /76

"मी सुभेदार म्हणून येथें असतां माझ्या नकळत तो अर्ज कसा काय पाठविणार होतीस तूं!"

"तुम्हीच नाहीं का स्वतः त्यांना शिक्षा केलीत? त्याच्या विरुद्ध कांहीं करावयाचें झालें तर तुम्ही कशी काय मदद करणार? तसें केलेंत तर तुम्ही न्यायाची थट्टा केलीत असें नाहीं का होणार?"

"पण अर्ज तयार नको का व्हायला?"

"तो तर केव्हांच तयार झाला आहे! आतांपर्यंत तो प्रयागच्या पुढेंपर्यंत पोंचला-देखील असेल."

"जगतसिंहाच्या खोट्या सहीनेंच ना?"

"नाहीं. तुरुंगांत जगतसिंहांनीं तो अर्ज वाचून त्यावर सही केलेली आहे."

"तो तुरुंगांत असतां तो अर्ज त्याच्या-कडे कसा काय पोंचता झाला?"

"तें तसें सहज झालें नाहीं. तुरुंगाच्या अधिकाऱ्याची मूठ गरम करावी लागली!"

"मोठी कर्तबगार मुलगी दिसतेस अर्ज बादशाहांच्या हातांत पोंचता होण्यासाठीं कांहीं व्यवस्था केलीच असशील?"

"होय! दरबारांत पाऊल टाकतांच त्यांच्या हातांत तो पोंचता होईल."

तें ऐकून मानसिंहांना राग आला नाहीं. आनंदच झाला.

"पण तूं ही सर्व जबाबदारी स्वतःवर कां घेतलीस हें कळावें असें फार वाटतें." मानसिंहांचा तो प्रश्न ऐकून आयशा मान खालीं करून बसून राहाली.

"तें सांगणें तुला इष्ट दिसत नाहीं. मी तो प्रश्न विचारीत नाहीं. तूं जगतसिंहाची भेट घेतली आहेस का?"

"नाहीं!"

"तूं आल्याची बातमी त्याला कळविली होतीस का?"

"नाहीं!"

"तुझा प्रयत्न यशस्वी झाल्यावर तरी तूं त्याची भेट घेशील का?"

"भेटणार नाहीं. भेटण्याची इच्छा पण नाहीं."

आयशा व जगतसिंह दोघांचें परस्परांवर प्रेम आहे हें मानसिंहानें जें ऐकलें होतें तें तिनें दिलेल्या सर्व उत्तरांवरून सहजीं खरें ठरलें होतें. म्हणून उघड म्हणाले–

"मुली! राजकीय कारणांमुळें तुझ्यावर अनेक प्रतिबंध लावावे लागले. त्याबद्दल मला मनापासून दिलगिरी वाटते. ओरिसांत अफगाणांनीं युद्धाला बोलावणें दिलें आहे. उद्यां मी तिकडेच जात आहें. मी येईपर्यंत तूं खुशाल येथें रहा. या युद्धाविषयीं तुला कांहीं सांगावयाचें किंवा विचारायचें आहे का?" महाराजांनीं आयशाला विचारलें.

"त्याविषयीं आम्हां बायकांना काय कळणार?"

"उस्मानखानाला कांहीं कळविण्यासारखें आहे का?"

"काय असणार? नबाब साहसी व पराक्रमी आहेत. मी त्यांना कांहीं सल्ला देणें बरोबर नाहीं. त्यांनीं जें काम करण्याचें

ठरविलें असेल त्याचा परिणाम त्यांना ठाऊक असणारच. त्याला तयार होऊनच ते पाऊल टाकायला तयार असणार."

"युद्धावरून परत येईन तेव्हां तुझ्याशीं सावकाशपणें बोलतां येईल. ताजखानाला त्याच्या घरीं परत पाठवून दे!" असें सांगून मानसिंह निघून गेले.

युद्धाची खूप तयारी करून मानसिंह ओरिसा प्रांतांत गेला. वर्धमानहून सैय्यद-खान पण एक मोठें सैन्य घेऊन आला.

पठाण तरी स्वस्थ झोंपा काढीत नव्हते. संधी मोडल्यावर युद्ध होणार हें त्यांना पण

Fullscreen 127 22 /76

माहीत होतें. उस्मानखानानें युद्धाची जय्यत तयारी चालू केली होती.

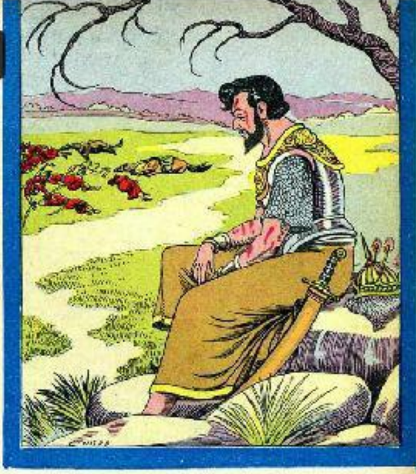
वनपूर नजीक दोन्ही सैन्यें परस्परांसमोर येऊन उभी राहालीं. पठानांनीं हत्तींचें एक मोठें सैन्य बरोबर आणून तें समोर उभें केलें होतें. मोगलांनीं तोफा आणल्या होत्या. तोफांचा मारा सुरू होतांच त्यांच्या आवाजाला भिऊन जाऊन हत्ती वाट फुटेल तिकडे पळूं लागले. त्यांच्या पायांखालीं पठाणांचें बरेंच सैन्य चेंगरून ठार झालें. सर्व बेत थोडे ढासळले. तरी पठाण शौर्यानें लढले. परंतु त्यांचा पराभव झाला. वनपूरच्या युद्धांत जय मिळाल्यावर मानसिंह पुढें निघाला. किल्ल्यामागून किल्ले सर करीत व गांवामागून गांवें काबीज करीत मानसिंहानें सर्व ओरिसा प्रांत पादाक्रांत केला. जलेश्वर, कटक आणि पठाणांची राजधानी स्वर्णदुर्ग मोगलांच्या हातीं गेला. प्रत्येक किल्ल्यावर मोंगलांचा झेंडा फडकूं लागला. इतर कांहीं तरुणोपाय नाहीं असा विचार करून उस्मानखानानें आपला पराभव स्वीकार केला. सुलेमानखान व उस्मानखान दोघांनीं अकबराचे मांडलिक राजे म्हणून खंडणी देण्याचें कबूल केलें. ओरिसा प्रांत मोंगल साम्राज्यांत सामील करण्यांत आला.

हा विजय मिळाल्यामुळें अकबर बादशाहाला अर्थातच फार आनंद झाला. कारण ओरिसा प्रांत त्याच्या डोळ्यांत बरेच दिवस सलत होता. म्हणून त्यानें बंगाल व बिहार प्रांतांबरोबर ओरिसा प्रांताचा सुभेदार म्हणून मानसिंहाची नेमणूक केली.

या युद्धाचा शेवट असा होईल ह्या गोष्टीची उस्मानखानाला स्वप्नांतदेखील कल्पना नव्हती. त्याच्या सर्व आशा व अपेक्षांवर पाणी फिरलें. युद्ध चालू असेपर्यंत निरनिराळ्या विचारांचें काहूर

त्याच्या मनांत चालू होतें. युद्धाला सुरवात व्हायला थोडा अवकाश असतां नेमकी त्याच वेळीं आयशा नबाबाच्या अंतःपुरांतून निघून गेली. ती निघून गेल्यानंतर उस्मानखानाच्या जगांत चहूकडे काळोखाचें राज्य पसरलें. कारण तो तिच्या प्रेमासाठीं प्राणोत्सर्ग करावयास देखील तयार होता. तिच्याबरोबर आपल्या नशिबानें देखील पाठ फिरविली असें त्याला वाटलें.

मानसिंहाच्या अंतःपुरांत आयशाला पठाणांचा पराभव होत गेल्याची बातमी मिळत असे. तिला तेथें राहून दोन महिने होत आले होते. त्या अवधींत उस्मानखानाचें भाग्य रसातळाला येऊन भिडलें होतें. त्याला कारण आपण त्याच्या अंतःपुरांत त्याच्याजवळ नसल्यानें त्याला वाटलेला निरुत्साह आहे असें आयशाला वाटूं लागलें. आपण त्याच्याशीं किती कृतघ्नपणा केला हा! मोगलांनीं ओरिसा प्रांत गिळंकृत करून उस्मानखानाला आपला मांडलिक करून घेतलें या दोन्ही गोष्टी आपल्या कृतघ्नपणाचाच परिणाम नव्हे काय? इतका अपमान सहन करून तो अजून

जिवंत आहे तो आपल्यासाठींच नव्हें काय? असे अनेक विचार तिच्या मनांत घोळत होते.

मानसिंह लवकरच पाटण्याला परत येत असल्याची बातमी आली. त्यानें तिच्यावर ज्या कारणास्तव प्रतिबंध घातला होता. तें कारण आतां उरलें नव्हतें. उस्मानचा त्या युद्धांत पूर्ण पराभव झाला होता.

एकदां तिलोत्तमा तिसऱ्या प्रहरीं आयशाकडे आली. किती दिवसांनंतर त्यांची ती भेट झाली होती. दोघी परस्परांना भेटल्या. दोघींचे कंठ गहिंवरले.

Fullscreen 127 24 / 76

आयशा म्हणाली—"तुझी भेट होईलसें स्वप्नांत देखील वाटलें नव्हतें. तुझ्या मामंजींनीं आदरपूर्वक तुला अंतःपुरांत प्रवेश करायला परवानगी दिल्याचें ऐकून मला किती किती आनंद झाला म्हणून सांगूं !"

"आनंद कसला ! अजून ते तर तुरुंगांतच आहेत ना ?" तिलोत्तमा म्हणाली.

"तूं वीर पत्नी आहेस. थोडा धीर धरून हा थोडा कष्ट सहन नको का करायला ?"

जगतसिंहाच्या सुटके करितां प्रयत्न चालू असल्याची गोष्ट तिलोत्तमेला माहीत नव्हती. तें आयशानें तिला सांगितलें.

जगतसिंहावर दोघींचें प्रेम होतें. पण त्या दोघींच्या प्रेमांत किती फरक होता ? जगतसिंहाचा विरह तिलोत्तमेला अगदीं असह्य वाटत होता. याउलट आयशा त्याची भेट पुन्हां न व्हावी यासाठीं मनाला आवरून होती. तिचें युवराजांवर प्रेम आहे ही गोष्ट इतरांना कळलेली देखील तिला आवडत नव्हती. इतकेंच काय पण, जगतसिंहाला सुद्धां न कळेल तर बरें असें देखील तिला वाटे.

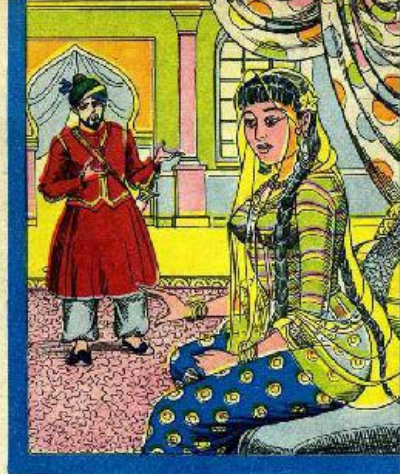
पण तिलोत्तमेला तें माहित होतें. म्हणून ती म्हणाली—"आपण युवराजांचें प्रेम वांटून घेऊं या." हें तिनें मनापासून सांगितलें होतें. पण आयशानें तो विचार सोडून द्यायला तिलोत्तमेला सांगितलें. म्हणाली—"या पुढें आपली भेट होणार नाहीं. मी ओरिसा प्रांतांत पुन्हां जाणार आहें. मोगल व पठाण यांच्या मध्यें सख्य स्थापन होणें अशक्यच वाटूं लागलें आहे. पठाणांचें नांव मिटलें तर आयशाचें नांव पण त्यांच्याबरोबर मिटेल. मला मरण आलें तर ती बातमी देखील तुला मिळेल कीं नाहीं शंकाच. हीच आपली शेवटची भेट." त्याचवेळीं उर्मिलेचा निरोप आला म्हणून तिलोत्तमेला जावें लागलें.

मानसिंहानें ओरिसांतून परत आल्यावर आयशावरचे बरेच प्रतिबंध कमी केले. ताजखानाच्या कुटुंबांतल्या बायका तिला भेटायला. येत तिकडे अभिरामस्वामी माफीचा अर्ज घेऊन दिल्लीला जात असतां वाटेंत तें माफी पत्र, धन, घोडे वगैरे सर्व लुटून नेल्याची बातमी कळली.

आयशानें एक लांबलचक पत्र उस्मानखानाला लिहिलें. त्यांत तिनें विचारल्याशिवाय निघून आल्याबद्दल वाईट वाटत असल्याचें लिहून त्याच्याजवळ माफी मागितली. आपल्या वडिलोपार्जित इस्टेटीची विल्हेवाट लावण्यासाठीं तिनें ओरिसाची राजधानी सोडली नव्हती. एका निराळ्याच कामासाठीं सोडली होती. तें काम पुरें होत आल्याचें व परत स्वदेशीं येणार असल्याचें तिनें लिहिलें होतें. तें पत्र तिनें ताजखानाच्या घरच्या मंडळींबरोबर पाठवून दिलें.

रात्रीं मानसिंह महाराजांनीं उर्मिला व आयशा दोघांना म्हणाले—"मुली ! तुझ्यावरचे सर्व प्रतिबंध काढून घेतले आहेत. कोठें जायचा विचार आहे ?"

"कोठें जायचें हें ठरविलें नाहीं. दिल्ली जावें म्हणतें !" आयशा म्हणाली.

"तिकडेच तुला राहतां येईल. तिकडे तुझ्या ओळखीचे लोक असतीलच. ओरिसांत पठाणांचें स्वतःचें असें कांहीं उरलें नाहीं. तूं त्यांना सोडून गेलीस तरी हरकत नाहीं." मानसिंह म्हणाला.

"तुम्ही सांगितलें तें ठीक आहे ! परंतु संकटकाळीं ज्यानीं माझी जबाबदारी घेतली त्यांच्यावर संकट आलें असतां मी त्यांना कशी काय सोडून जाऊं ?"

"तूं कोठें जायची गरजच काय आहे, मी म्हणतें ! तूं मुलीसारखी आमच्याजवळच रहा !" उर्मिला म्हणाली.

Fullscreen 127
26 / 76

"तुम्ही मला आईसारख्या आहांत म्हणून सांगतें. युवराजांची सुटका व्हावी म्हणून मला दिल्लीला गेलेंच पाहिजे." आयशा म्हणाली.

"त्यासाठीं माफीपत्र गेलें आहे, नाहीं का?" मानसिंहानें विचारलें.

"पण तें सर्व चोरांनीं चोरून नेल्याचें कळलें. म्हणून स्वतः गेल्याशिवाय काम होणार नाहीं."

"शिक्षा झालेल्याला अशी मदत करणें हा एक गुन्हा आहे. मी त्याबद्दल एकदां माफ केलें. पण या खेपेस मी तुला माफ करणार नाहीं." मानसिंह म्हणाला.

"शिक्षा करण्याचा अधिकार आपल्याला आहे ही गोष्ट खरी असली तरी त्याचा उपयोग आपण करणार नाहीं हें पण तितकेंच खरें आहे." आयशा म्हणाली.

"कां?"

"आपल्याला देखील युवराजांची सुटका व्हावी असें वाटत आहे म्हणून! आपली प्रतिष्ठा वाढावी म्हणून आपण आपल्या मुलाला स्वतःच्या हातानें शिक्षा केलीत. परंतु त्यानें शिक्षा भोगावी असें आपणांस खात्रीनें वाटत नसावें."

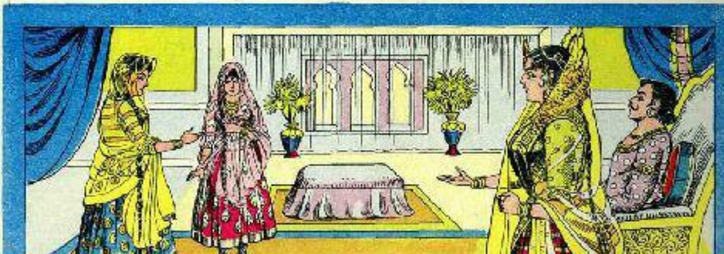
"यांत तुझा स्वार्थसुद्धां नाहीं वाटतें?"

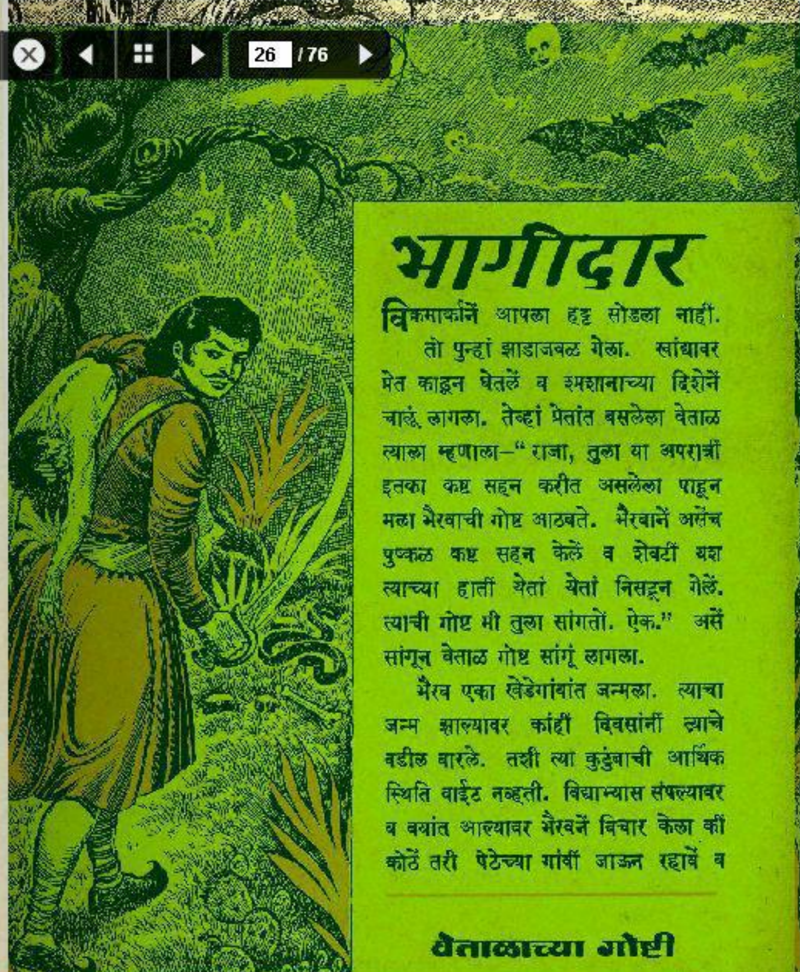
"दोघांचा स्वार्थ असल्यास मला शिक्षा करून आपल्याला काय सुख मिळेल?"

उर्मिला मध्येंच म्हणाली—"तें कांहीं असो. तुला आपली सून करून घेतल्याशिवाय मात्र मी सोडणार नाहीं."

"तेवढें माझें भाग्य कोठें आहे? माझ्या भाग्यांत काय लिहिलें आहे तें त्यापूर्वीच होऊन जाईल!" आयशा म्हणाली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

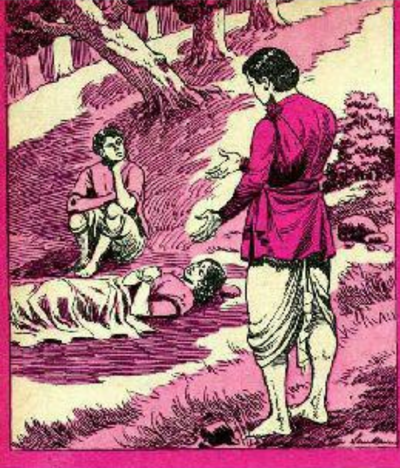
भागीदार

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. खांद्यावर प्रेत काढून घेतलें व श्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुला या अपरात्रीं इतका कष्ट सहन करीत असलेला पाहून मला भैरवाची गोष्ट आठवते. भैरवानें असेंच पुष्कळ कष्ट सहन केले व शेवटीं यश त्याच्या हातीं येतां येतां निसटून गेलें. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतों. ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

भैरव एका खेडेगांवांत जन्मला. त्याचा जन्म झाल्यावर कांहीं दिवसांनीं त्याचे वडील वारले. तरी त्या कुटुंबाची आर्थिक स्थिति वाईट नव्हती. विद्याभ्यास संपल्यावर व वयांत आल्यावर भैरवनें विचार केला कीं कोठें तरी पेठेच्या गांवीं जाऊन रहावें व

वेताळाच्या गोष्टी

Fullscreen 127 28 / 76

थोडेंसें भांडवल लावून व्यापारधंदा करावा. असा विचार करून तो पेठेच्या गांवीं निघाला. खर्चासाठीं थोडे पैसे त्यानें बरोबर घेतले.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर भैरवला एका गांवाबाहेर एक करुण प्रसंग बघायला मिळाला. एक तरुण युवक एका स्त्रीच्या प्रेताजवळ बसून रडत होता. भैरवनें जवळ जाऊन त्याला विचारलें– "कायरे बाबा! कोण तूं आणि ही बाई कोण? या निर्जन स्थानीं तुम्ही कसे काय आलांत?"

"मी एक फुटक्या नशिबाचा आहें. ही माझी बायको. माझे वडील एक मोठे दर्यावर्दी व्यापारी होते. व्यापारासाठीं तीन जहाजें भरून जात असतां ते आणि मालासह जहाजें समुद्रांत बुडून गेलीं. माझ्या वांट्याला उरलें तें फक्त कर्ज घरदार सर्व, विकलें तरी कर्ज फिटणार नाहीं. अपमान सहन करून आपल्या गांवांत राहण्यापेक्षां परगांवीं अज्ञातवास करणें बरें असा विचार करून आम्ही दोघं निघालों होतों. काल रात्रीं माझी बायको वारली. गांवकऱ्यांसमोर हात पसरणें बरोबर वाटलें नाहीं म्हणून स्वतः बायकोचें प्रेत खांद्यावर घेऊन गांवाबाहेर आलों. या प्रेताचा दहनसंस्कार करण्या-पुरेसे पैसेदेखील माझ्याजवळ नाहींत." असें सांगून तो तरुण युवक आणखी जास्त मोठ्यानें रडूं लागला.

"तूं उगीच दुःखी होऊं नकोस. मी गांवांत जाऊन क्रियेला जरूर ती सर्व तयारी करून येतो." भैरव त्याला म्हणाला.

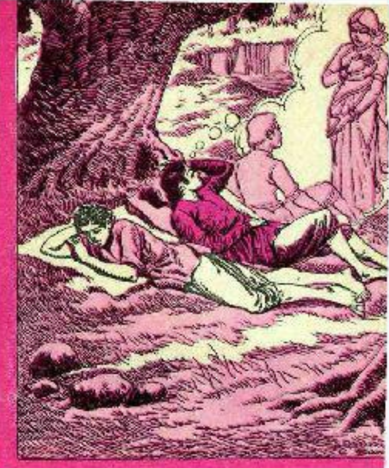
"माफ करा! तुमचें दान स्वीकारणें मला शक्य नाहीं. मी कर्ज घेणार नाहीं. येथेंच जीव देणार आहें. कोल्हीं कुत्रीं खाऊन टाकतील आम्हांला. तुम्ही आपल्या वाटेनें जावें अशी माझी विनंति आहे." तो तरुण म्हणाला.

भैरव म्हणाला–"मी तुला दानहि करीत नाहीं नि कर्ज पण देत नाहीं. मी व्यापार करण्यासाठीं निघालों आहें. माझ्याजवळ थोडे पैसे आहेत. तुझ्यासाठीं मी खर्च करायला तयार आहें. त्याबद्दल तूं एक भागीदार म्हणून व्यापारांत मदतीला ये. जो फायदा होईल तो आपण वांटून घेऊं.

"अहो पण, मी तुमचे पैसे घेऊन बायकोचा दहन संस्कार आटोपला तर व्यापार करण्यासाठीं भांडवल कोठून उरणार? माझ्याजवळ एक फुटकी कवडी देखील नाहीं." तो तरुण युवक म्हणाला.

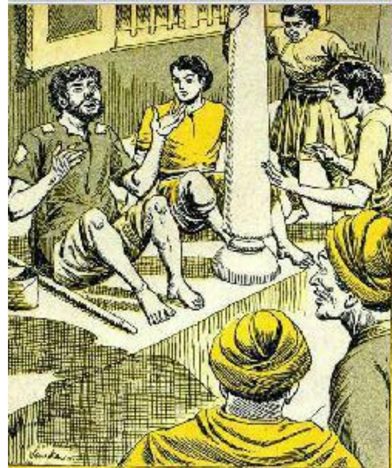
"माझ्याजवळ माझ्या आईनें दिलेले दागिने आहेत. नवशिक्याला कमी पैशांत व्यापार कसा करावयाचा हें कसें कळणार? परंतु तुला व्यापाराचें ज्ञान आहे. तुझें ज्ञान व माझे हे थोडेसे पैसे ही दोघांची भागी झाली कीं नाहीं?" भैरवनें त्याला विचारलें.

तो तरुण युवक तेव्हां कोठें निरुत्तर झाला व त्यानें, भैरवनें दिलेले पैसे घेऊन आपल्या मृत पत्नीचा दहनसंस्कार आटोपला. त्या तरुणाचें नांव कुमारगुप्त होतें.

दहनसंस्कार आटोपला तोंपर्यंत चांगला काळोख पडला होता. भैरव आणि कुमारगुप्त दोघांनीं श्मशानाजवळच्या तलावांत आंघोळ केली व तलावाच्या काठींच दोघे पडून राहाले. पहाटे भैरवला एक स्वप्न पडलें. त्याला स्वप्नांत एक तरुण स्त्री दिसली. ती त्याला म्हणाली–"तुम्ही माझ्या पतीला पुनर्जन्मच दिला आहे. त्या उपकाराची फेड म्हणून मी एक गुपित तुम्हांला सांगतें. माझ्या चितेचें भस्म आंधळ्यांच्या डोळ्याला लावल्यास त्यांना छान दिसूं लागेल." एवढें सांगून ती तरुण स्त्री अदृश्य झाली.

Fullscreen 127 30 /76

तेव्हांच भैरवची झोंप मोडली. कुमारगुप्ताच्या बायकोच्या शब्दांचा प्रतिध्वनि अजून त्याला ऐकूं येत होता. कांहीं असो, पाहूं तर या, असा विचार करून भैरवनें कुमारगुप्त जागा होण्याच्या आधीं चितेंतली थोडी राख आणण्याचें ठरविलें.

उजाडल्यावर दोघे मित्र निघाले व दुपारच्या सुमारास एका गांवीं धर्मशाळेंत उतरले. धर्मशाळेच्या ओसरींतच त्यांना एक आंधळा भिकारी बसलेला दिसला. भैरवनें आपल्या गाठोड्यांतून थोडी राख काढून त्या आंधळ्याच्या डोळ्यांना चोळली. लगेच त्याला दिसूं लागलें. एकदम उजेड सहन न झाल्यामुळें तो डोळे बारीक करून ओरडला– "अरे मला दिसूं लागलें!"

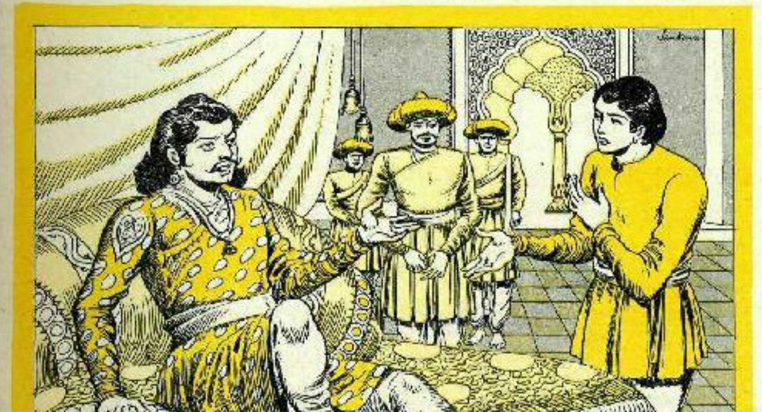
ती बातमी गांवभर पसरली. गांवभरचे आंधळे व ज्यांच्या ज्यांच्या कानावर ती बातमी गेली ते सर्व जवळपासचे आंधळे आले. भैरवनें सर्वांची चिकित्सा केली व सर्वांना छान दिसूं लागलें. राजाच्या कानावर ती गोष्ट पोंचली राजाचे डोळे कांहीं दिवसांपूर्वींच एकाएकीं गेलें होते. कित्येक वैद्यांनीं औषधपाणी केलें होतें. पण कांहीं उपयोग झाला नाहीं. धर्मशाळेंत कोणीतरी परदेशी आला आहे व तो नेत्र चिकित्सा करतो हें ऐकून राजानें आपल्या प्रधानानास भैरवला बोलावून आणण्यास पाठविलें. कुमारगुप्तला धर्मशाळेंतच रहा, मी लवकर परत येतों असें सांगून भैरव राजवाड्यांत गेला.

राजवैद्यांनीं भैरवला अनेक प्रश्न केले. तूं कोणाकडे नेत्रविद्या शिकलास? तूं डोळ्यांना चोळतोस त्या भस्मांत कोण कोणतीं द्रव्यें आहेत? वगैरे. "मी नेत्रवैद्यक शिकलों नाहीं. हें भस्म करण्याची रीत मला कोणी शिकविली नाहीं. व कोणाकडे तें मिळणें पण शक्य नाहीं. माझ्याजवळ देखील तें जास्त नाहीं. तें आहे तोंपर्यंतच त्याचा उपयोग मी करूं शकणार." भैरवनें स्पष्ट करून सांगितलें. नंतर त्यानें राजाच्या डोळ्यांना तें भस्म चोळलें. त्याबरोबर राजाला छान दिसूं लागलें.

नंतर भैरव राजाला म्हणाला–"महाराज! मला आतां निरोप द्यावा."

"मी तुझ्या उपकारांची अल्प का होईना फेड केल्याशिवाय निरोप देऊं म्हणतोस? माझे डोळे गेले तेव्हांपासून मी मनांत ठरविलें होतें कीं जो कोणी औषधपाणी करून माझे डोळे बरे करील त्याच्याशीं मी आपल्या मुलीचें लग्न करून देऊन त्याला आपलें अर्धें राज्य देईन. त्याप्रमाणें तुला...."

"माफ करा महाराज! मी या उपकाराबद्दल प्रत्युपकाराची अपेक्षा ठेवली नव्हती." असें नम्रपणें सांगून भैरव धर्मशाळेंत परत आला. नंतर कुमारगुप्ता बरोबर आणखी एका गांवीं निघून गेला. तेथें त्यानें आपल्या आईचे दागिने विकून टाकले व दोघांनीं मिळून व्यापार सुरू केला. कुमारगुप्ताच्या मदतीनें व्यापारांत पुष्कळ फायदा झाला. कांहीं दिवसांनीं गांवांतल्या श्रीमंत व्यापाऱ्यांत दोघांची गणना होऊं लागली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विक्रमार्काला विचारलें—"राजा ! मला एका गोष्टीचा संदेह आहे. भैरवनें राजाच्या विनंतीला मान देऊन राजकन्येशीं लग्न करून अर्धें राज्य कां घेतलें नाहीं? राज्य म्हणजे कांहीं भयंकर वस्तू आहे म्हणून? निदान व्यापाराला भांडवल म्हणून त्यानें राजाकडे थोडें धन कां नाहीं मागून घेतलें? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला-"भैरव व कुमारगुप्त दोघे भागीदार झाले होते. जो लाभ होईल तो दोघांनीं वांटून घ्यायचें ठरलें होतें. चितेंतलें भस्मदेखील दोघांचें मिळूनच भांडवल होतें. एकट्या भैरवची मालकी त्याच्यावर नव्हती. त्याचा उपयोग करून भैरवनें राजाला दृष्टिलाभ करून दिला होता. त्याचा मोबदला म्हणून मिळलेली राजकन्या दोघांची बायको कशी होणार? अशा परिस्थितींत राजाकडून कांहीं मागून घेणें तरी त्याला कसें शोभणार? अभिमान म्हणून कांहीं असतोच कीं नाहीं? राज-कन्येपेक्षां, अर्ध्या राज्यापेक्षां दोघांची भागीदारी त्याला जास्त किमतीची व स्वाभिमानाची वाटली. परोपकार झाला तरी तो राजानें केलेला परोपकार होता. त्यांत त्याची मान खालींच झाली असती. पण उपकार करून प्रत्युपकाराची फिकीर न करण्यांतच त्याचा मान होता."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

स्वप्नांतलें सत्य

एका गांवीं किलिंदक नांवाचा एक मनुष्य रहात असे. त्याच्या बायकोचें, तिच्या स्वभावाला साजेसेंच नांव कर्कशा असें होतें. तिला सोनें जमा करण्याची फार हाव. बायकोच्या त्रासामुळें त्याला वाटूं लागलें कीं गळ्याला फास लावून मोकळें व्हावें. शेवटीं एक दोरी घेऊन तो एका जंगलांत एका निर्जन स्थानीं गेला. एका झाडाला दोरीचें एक टोंक बांधून दुसऱ्या टोंकाचा फांस त्यानें आपल्या गळ्यांत घातला.

पण त्याला मरण आलें नाहीं. कारण झाडाची फांदी तुटून गेली. आणखी एक विचित्र गोष्ट घडली. फांदी तुटल्याबरोबर झाडावरून एक यक्ष किलिंदकच्या समोर येऊन उभा राहला व त्यानें फांस लावून घेण्याचें कारण विचारलें. कारण कळल्यावर यक्ष म्हणाला—"हें पहा, तुझे कष्ट दूर व्हावे म्हणून मी तुला मंत्रवलेल्या बिया देतों. रोज झोंपण्यापूर्वीं तूं एक बी खाऊन टाक. तुला त्याचा महिमा सकाळीं कळेल. तुला सोनें मिळेल." असें सांगून यक्षानें किलिंदकाच्या हातांत तीन बिया दिल्या व अदृश्य झाला.

किलिंदक घरीं गेला व झोंपतांना त्यानें एक बी खाली. लगेच त्याला गाढ झोंप लागली. झोंप लागतांच त्याला एक अपूर्व स्वप्न पडलें. स्वप्नांत तो घराबाहेर पडला व चालत त्यानें पूर्वी कधीं न पाहालेल्या प्रदे-शांत एका गुहेंत येऊन पोंचला. एक सांखळी हातांत घेऊन कोणीतरी अप्सरा कोणाची तरी वाट पहात असल्यासारखी त्याला दिसली. त्या सांखळींत एकच एक सोन्याचें कमळ होतें. तें पाहूनच डोळे

 Fullscreen 127   34 /76

दिपून जात. त्या कमळाकडे किलिंदकाला टक लावून पहात असलेला पाहून त्या स्त्रीनें स्मित करून तें कमळ तोडून त्याच्या हातांत दिलें आणि म्हणाली–"मागें पाहाल्या-शिवाय घरीं निघून जा."

सकाळीं झोंप मोडली तेंव्हां तें सोन्याचें कमळ हातांत असलेलें पाहून त्याला स्वप्न खरें असल्याचें कळलें. त्यानें तें सोन्याचें कमळ बायकोला दिलें व तें त्याला कसें मिळालें हें देखील सांगितलें.

नवऱ्याची वाखाणणी करण्याचें तर दूरच उलट ती त्याला रागावून म्हणाली–

"तूं तरी नशिबाचा फुटकाच. समोर इतकी कमळें असतां त्यांतलें एकच एक कमळ घेऊन तूं आलास व तेवढ्यावर उड्या मारतो आहेस होय!"

दुसऱ्या दिवशीं झोंपण्यापूर्वी किलिंदक आणखी एक बी खाऊन झोंपला. लगेच त्याला छान झोंप लागली. त्या रात्रीं पण त्याला तसेंच स्वप्न पडलें. तीच सांखळी व तीच अप्सरा त्याला दिसली. या खेपेसपण त्या अप्सरेनें त्याच्या हातांत एकच एक कमळ दिलें आणि त्याला परत जायला सांगितलें.

पुन्हां नवऱ्यानें एकच एक सोन्याचें कमळ आणून दिलेलें पाहून कर्कशाच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाऊन भिडली. शेजारपाजारच्या लोकांसमक्ष तिनें त्याच्यावर पोटभर तोंडसुख घेतलें. लोकांची गर्दी जमा झाली. राजाच्या कानावर पण ती गोष्ट गेली. राजानें दोघां नवरा-बायकोला रस्त्यावर असा ओरडा करून शांतिभंग कां केला म्हणून जाब विचारला.

किलिंदकनें घडलेलें वृत्त जसेंच्या तसेंच सांगून टाकलें. राजाचा विश्वासा बसेना. म्हणून त्यानें दोघां नवराबायकोला राज-वाड्यांतच रात्रभर राहायला सांगितलें. रात्रीं राजानें स्वत: किलिंदकाकडून ती बी मागून घेतली आणि खाऊन झोंपला.

राजादेखील स्वप्नांत त्या अप्सरेकडे गेला. परंतु त्याची दृष्टि त्या अप्सरेवरच खिळून राहाली. तिला धरून आपल्या राजा घरीं निघाला.

ती स्त्री हात सोडवून दूर पळून गेली व राजाला म्हणाली–"राजा! मी स्वतंत्र स्त्री नाहीं. एकदां सांखळीकडे पहा तर!"

राजानें ती सांखळी पाहिली. ती रक्तानें माखलेली होती. त्या सांखळींत

Fullscreen 127 36 /76

राजाला कमळा ऐवजीं सर्पफण दिसले. सर्व दृश्य भयंकर होतें.

ती स्त्री म्हणाली—"राजा! मी राज्यलक्ष्मी आहें. माझ्याकडे न वळतां फक्त या सांखळीवरच ज्याची नजर पडते त्याला सर्प फणांच्या जागीं एकेक सोन्याचें कमळ दिसतें. हा फणवाला एक राक्षस सर्प आहे. तो मला येथून हालूं देणार नाहीं. माझ्या अंगाला कोणी हात लावला तर दोघांचा जीव धोक्यांत पडेल." असें ती स्त्री म्हणाल्याबरोबर राजानें तलवार उपसली.

"राजा! अशी घाई करूं नकोस. ह्याला कोणाच्याहि हातानें, कोणत्याहि शस्त्रानें मरण येणें शक्य नाहीं. त्याला एकाच उपायानें मरण येईल. माझ्यावर ज्याचें खरें खुरें प्रेम आहे त्याच्या हृदयाचें रक्त याच्या डोक्यावर शिंपडलें तर याला तत्काल मरण येईल." ती म्हणाली.

"तसें असेल तर तूं माझ्या हृदयाचें रक्त ह्याच्या डोक्यावर शिंपड." असें सांगून राजानें स्वतःच्या हृदयांत तलवार खुपसून घेतली व बेशुद्ध होऊन पडला.

राजाला सकाळीं शुद्ध आली तेव्हां पहाटेचा नगारा व मंगलवाद्यें वाजत होतीं. त्यानें डोळे उघडून पाहिलें तेव्हां तो आपल्या शयनगृहांत असल्याचें व राज्यलक्ष्मी त्याला वारा घालीत असल्याचें त्याला दिसलें. त्याच्या गादीच्या चारी बाजूला सोन्याचीं कमळें चकाकत होतीं.

"हें सर्व स्वप्न आहे कीं प्रत्यक्ष घडलेली गोष्ट!" चकित होऊन राजानें विचारलें.

"स्वप्न खरें ठरलें!" राज्यलक्ष्मी म्हणाली.

त्यानंतर राजा राज्यलक्ष्मीला आपली पट्टराणी करून घेऊन राज्य करूं लागला.

कर्कशानें आपला हट्ट व मूर्खपणा सोडून दिला व आपल्या नवऱ्याबरोबर त्याच्या मताप्रमाणें वागूं लागली.

पोपटवाला ज्योतिषी

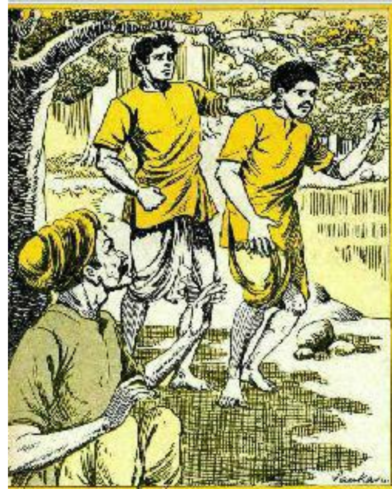
एका गांवीं दगडू नांवाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याला सर्व बावळट व मूर्ख म्हणत. लहानपणीं आई वडील त्याला मूर्ख, गाढव, वगैरे वगैरे शब्दांनीं शिव्या देत. लग्न झाल्यावर त्याला बायकोच्या शिव्या ऐकाव्या लागत. सर्वांचे शिव्याशाप ऐकून ऐकून त्याला आपल्या घराचा व जीविताचा वीट आला आणि एके दिवशीं तो घर सोडून जायचें ठरवून निघाला.

गांवाबाहेर एका झाडाखालीं त्याला पोपटवाला ज्योतिषी दिसला. त्या ज्योतिष्याकडे एक पोपट होता. ज्योतिषी समोर एक पंचा अंथरून त्यावर कांहीं चिठ्ठ्या ठेवून देई. येणारे जाणारे त्याला दोन आणे देऊन आपलें भविष्य विचारीत. ज्योतिष्यानें पिंजरा उघडल्याबरोबर पोपट बाहेर येऊन एक चिट्ठी उचलून ज्योतिष्याला देई. ती चिट्ठी वाचून तो ज्योतिषी दाखवी. दगडूनें पण आपलें भविष्य विचारून घ्यायचें ठरविलें. त्यानें ज्योतिष्याला दोन आणे दिले व भविष्य विचारलें. ज्योतिष्यानें पिंजरा उघडल्याबरोबर पोपटानें एक चिट्ठी उचलून दिली. ज्योतिष्यानें भविष्य वाचून सांगितलें तें असें—"देवाची कृपा दृष्टि तुझ्यावर झाली आहे. आज पासून तुझें भाग्य पालटलें आहे. म्हणूनच तुला हें भविष्य ऐकण्याची बुद्धि झाली."

पण त्याला हें कळेना कीं भाग्य पालटलें आहे म्हणजे काय? त्यानें त्या ज्योतिष्याला विचारलें.

"तूं काय वाटेल तें कर. तुला कोणी आडवा येणार नाहीं. कोणाचें तोंड फोड,

Fullscreen 127

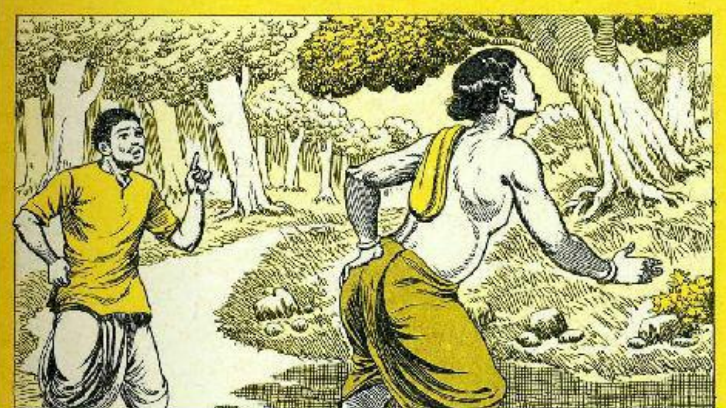
कंबर मोड, नाहींतर शेंडी धरून ओढ, तुझें कांहीं नुकसान होणार नाहीं. लाभच होईल. एवढेंच कशाला, तुझ्या पायाजवळ भरलेली घागर आली व तूं लाथेनें दूर फेंकलीस तरी तुला फायदाच होईल. पोपटानें वर्तलेलें भविष्य खोटें ठरणार नाहीं."

त्या सर्व गोष्टी दगडूच्या डोक्यांत जशाच्या तशाच उतरल्या. तो पुढें निघाला. त्याला समोर एक तलाव दिसला. तो तलावाच्या काठीं जाऊन उभा राहला. त्याला समोर एक म्हातारा कण्हत असलेला व त्याच्या जवळ त्याचा तरुण मुलगा उभा असलेला दिसला. दगडूनें मागचापुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं व त्या म्हाताऱ्याच्या तोंडावर जोरानें एक बुक्का मारला. म्हाताऱ्याचे दोन दांत पडले व तोंड रक्तबंबाळ झाले. तें पाहून मुलाला इतका राग आला कीं दगडूला बडवून काढण्यासाठीं तो बाह्या वर करूं लागला. परंतु म्हातारा ओरडला—"अरे, थांब! तो कोणीतरी देव पुरुष आहे. माझे दोन दांत दुखत होते. त्यानें ते पाडले व पहा आतां मला कसें बरें वाटतें आहे तें."

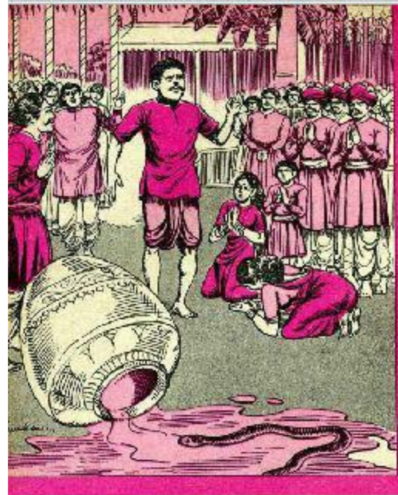
मुलगा चकित होऊन बापाकडे व दगडूकडे पाहूं लागला. बाप त्याला म्हणाला—"याच्या रूपानें मला देव पावला बघ. हे घे बाबा!" असें म्हणून त्यानें दगडूला दोन रुपये काढून दिले.

दगडूचा पोपटवाल्याच्या ज्योतिषावर पूर्ण विश्वास बसला. तो पुढें निघाला. थोड्यावेळानें त्याला समोर एक मनुष्य कंबर धरून ओणवा उभा असलेला दिसला. त्याचें तोंड बाजूला वळले होतें. मान लचकली होती कीं आणखी कांहीं झालें होतें, नकळे. दगडूनें पाठीमागून धांवत जाऊन त्या बिचाऱ्याच्या कंबरेवर जोरानें लाथ मारली. तो 'ओय' 'ओय' करून मोठ्यानें किंचाळला व "कोण रे दुष्टा तूं?" असें म्हणत मागें वळून पाहूं लागला. त्याची उग्र मुद्रा पाहून दगडूची वाचाच बसली. तरी तो म्हणाला—"भाग्य पालटलें म्हणतात, याला।" आश्चर्य म्हणजे त्या गृहस्थाच्या तोंडावरचा राग पार उतरल्यासारखा दिसला. त्याची मान सरळ झालेली होती. म्हणाला—"कोण रे बाबा तूं? देवानेंच पाठविलें तुला. या कंबरेचें दुखणें म्हणजे यमयातनेहून भयंकर होतें बघ. एका क्षणार्धांत माझें दुखणें बरें केलेंस. केलेल्या उपकाराची अल्प फेड म्हणून हे दहा रुपये तूं ठेवून घे." असें सांगून त्यानें दहा रुपये काढून दिले

आतां मात्र दगडूचा पूर्ण विश्वास बसला त्या ज्योतिष्यावर. तो दुप्पट उत्साहानें पुढें निघाला. एका घरीं लग्नाची तयारी त्याला दिसली. मांडवांत वाजंत्री वाजत होतीं. सनई वाजवणाऱ्याची लांब शेंडी हालत होती. ती पाहून दगडूनें झटकन ती धरली व त्या सनईवाल्याला धरून बाहेर ओढूं लागला. ढोल, तासे, झांज वाजणारे होतेच. ते सनई वाजवणाऱ्या रक्षणासाठीं

Fullscreen 127 40 / 76

दगडूवर धांवले. त्याच क्षणीं ते बसले होते तो मांडव खालीं कोसळला.

धांवा धांव सुरू झाली. घडलेली गोष्ट ऐकून सर्व दगडूकडे पाहून म्हणूं लागले, "कोणी तरी महात्मा असावा हा. मांडव कोसळण्याच्या आधीं सर्व बाहेर पडले म्हणून वांचले." लग्न घरच्या लोकांनीं दगडूला वीस रुपये दिले लग्न आणि संपेपर्यंत रहावें अशी विनंति केली.

लग्नाच्या वेळीं 'नागवली' म्हणून एक संस्कार असतो. त्या संस्कारासाठीं सरबत तयार करून चांदीच्या घागरी मांडवांत आणून ठेवण्यांत आल्या होत्या. घागरीला लाथ मार असें ज्योतिष्यानें सांगितलें होतें. ती गोष्ट दगडूला आठवली. त्यानें उठून एका चांदीच्या घागरीला लाथ मारली. घागर गणगळत गेली व मांडवभर सरबताचें पाणी पसरलें. लोकांना दगडूचा भयंकर राग आला. कांहीं तरुण मंडळी म्हणाली– "अहो, पाहतां काय? धक्के मारून बाहेर काढा लेकाला!"

"अहो भाग्य पालटलें आहे. विसरूं नका!" असें दगडू मोठ्यानें ओरडला.

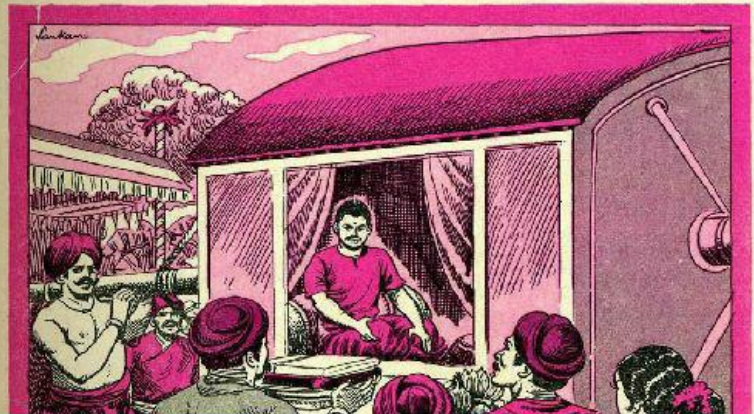
इतक्यांत एक जण ओरडला–"अहो! सांप आहे, सांप!" त्यानें घागर सारखी करण्याचा प्रयत्न करीत असतां घागरींतला सांप पाहिला तो मेलेला होता. सरबतांत कसा पडला, देव जाणें.

सर्व चकित होऊन दगडूकडे पाहूं लागले. तो आला नसता तर आज लग्न घरच्या सर्वांना मरण आलें असतें. ल्हान थोर सर्वांनीं दगडूला नमस्कार केला. वरपक्ष व वधूपक्ष दोन्ही घरच्या लोकांनीं दगडूला धोतर जोडी व उपरणें देऊन वर सुवर्ण दक्षिणा दिली. नंतर त्याच्या बायकोसाठीं देवी पार्वतीला म्हणून एक पैठणी दिली व दगडू 'नको नको' म्हणून सांगत असूनहि त्याला मेण्यांत बसवून निरोप दिला.

नवरा एकाद्या राजासारखा घरीं परत येत असलेला पाहून दगडूच्या बायकोला आश्चर्य वाटलें. तिच्यासाठीं नवऱ्यानें आणलेली पैठणी, जरी कांठीं लुगडीं व सोन्याच्या पुतळ्या पाहून तिनें चकित होऊन नवऱ्याला विचारलें–"काय हो हें सर्व तुम्हांला कोठें व कसें काय मिळालें?"

दगडूनें घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला व म्हणाला–"त्या लग्न घरच्या लोकांनीं मेण्यांत बसवून घरींच बळजबरीनें पाठविलें म्हणून मी आलों. नाहींतर माझी या घरीं यायची मुळींच इच्छा नव्हती. कारण मी आणखी किती तोंडें फोडलीं असतीं, कित्येकांच्या कंबरां मोडल्या असत्या, कितीकांना त्यांच्या शेंड्या धरून ओढलें असतें व कित्येक भरलेल्या घागरी लाथ मारून उलटून टाकल्या असत्या."

नवऱ्याचें भाग्य पालटलें असलें तरी अकलेंत कांहीं विशेष फरक पडला नाहीं, एवढें त्याच्या बायकोला कळलें. म्हणाली– "घरीं स्वस्थ पडून राहलांत म्हणजे पुरे!"

Fullscreen 127 42 /76

परंतु दगडूचा पोपटवाल्याच्या ज्योतिषा-वरचा विश्वास तिळमात्र कमी झाला नाहीं. म्हणून तो बायकोला सांगितल्याशिवाय घराबाहेर पडला. काळोख पडूं लागण्याच्या सुमारास एका गांवीं येऊन पोंचला. तो ज्या धर्मशाळेंत उतरला होता त्या धर्मशाळेंत एका साधूचें प्रवचन चालू होतें. खूप गर्दी होती. दगडूनें मूठ पिळवटून साधूच्या तोंडांत एक मुक्का मारला. सर्व तोंड रक्त बंबाळ झालें. लोकांनीं दगडूला धरून खूप बडवलें. त्याची चांमडी लोंकूं लागली तेव्हां कोठें त्यांच्या मनाचें समाधान झालें. "भाग्य पालटलें आहे हो!" असें दगडू कितीदां ओरडला तरी त्यांचे मारणें थांबलें नाहीं.

"अहो तो कोणी वेडा दिसतो आहे. त्याला कशाला मारतां? सोडा बिचाऱ्याला." असे साधू आपल्या भक्तांना सांगूं लागला. नाहिंतर दगडूला वांचविलें नसतें तर त्या दिवशीं त्याला इहलोकाची यात्रा संपवून परलोकीं प्रयाण करावें लागलें असतें.

ज्योतिष्यावर त्याचा होता नव्हता तो सर्व विश्वास उडाला व दगडू रडत कुथत कसाबसा घरीं परत आला. घरीं आल्यावर त्यानें घडलेलें सर्व वृत्त आपल्या बायकोला सांगितलें.

"मी जाऊं नका म्हणून किती सांगितलें. पण तुम्हीं ऐकाल तर ना? भाग्य कसें तरी आपो आप पालटतें कोणी सांगून पालटतें का? नशिबीं आलें त्यावर समाधान मानून रहावें लागतें." बायकोनें दगडूला सदुपदेश केला. तेव्हांपासून दगडू त्याची बायको सांगेल तसेंच वागूं लागला पुढें दोघं सुखी झालीं.

समुद्रराणीचे गुलाम

[२]

दुसऱ्या दिवशीं राजकुमार वनराणीकडे जायला निघाला तेव्हां त्याची प्रेमिका आली. तो तिला आनंदानें त्यांच्या लग्नाची शुभवार्ता सांगण्यासाठीं उत्सुक होता. म्हणाला—"आपल्या लग्नाला समुद्रराणीनें परवानगी दिली आहे व त्यासाठीं आवश्यक त्या सर्व वस्तु वनराणीकडून आणायला सांगितल्या आहेत."

"म्हणूनच घाईघाईनें तुला सावध करून ठेवण्यासाठीं मी धांवत इकडे आलें आहें. ती वनराणी या समुद्रराणीच्या चौपट दुष्ट आहे. तिच्या हातांतून तूं जिवंत परत आलास म्हणजे स्वतःला भाग्यशाली समज. मी सांगतें तें सर्व लक्षपूर्वक ऐकून घे. मी सांगितलेल्या गोष्टीपैकीं कोणतीहि गोष्ट विसरलास तर आपली परस्परांची ही शेवटचीच भेट हें विसरूं नकोस. मी तुला दोन चाकू, दोन कुऱ्हाडी आणि दोन पाव रोट्या देतें. वनराणीकडे जाण्याच्या वाटेवर त्या वस्तूंची गरज असलेले जे कोणी तुला भेटतील त्यांना तूं त्या वस्तू देऊन टाक. वनराणीकडे पोंचल्यावर तूं काय काय गोष्टी लक्षांत ठेवायला हव्या त्या पण सांगून ठेवतें. ही उशी देतें आहें, ती वनराणीनें पाठलेल्या सांपाला दे. तो सांप वनराणीच्या घरांत ओसरींत जमिनीवर वेटोळें करून पडून असतो. त्याच ओसरींत निरनिराळ्या रंगाच्या खुर्च्या तुला दिसतील. त्या सर्व धोक्याच्या खुर्च्या आहेत. तांबड्या खुर्चीवर बसलास तर एकदम मी जळूं लागेल व क्षणार्धांत

Fullscreen 127 44 /76

तुझ्या सर्व अगाची राखरांगोळी होऊन जाईल. पांढऱ्या खुर्चीवर बसलास तर एकदम पाण्याचा लोंढा येऊन तूं त्यांत बुडून जाशील. निळ्या खुर्चीवर बसलास तर तुझ्या सर्व रक्तवाहिन्या फुगून जातील व तुला तत्काल मरण येईल. पिवळ्या खुर्चीवर बसलास तर एकदम पित्त वाढेल व तूं मरून जाशील. त्याच ओसरींत एका कोपऱ्यांत एक काळी खुर्ची ठेवलेली आहे. त्या खुर्चीवर तूं बसायला हरकत नाहीं. आणखी एक गोष्ट सांगून ठेवतें. वनराणीनें कांहीं जरी खायला दिलें तर तूं चुकून देखील तें खाऊं नकोस. मी सांगितलेल्या सर्व गोष्टी नीट लक्षांत ठेव." त्याची प्रेमिका म्हणाली.

"तूं सांगितलेल्या सर्व गोष्टी लक्षांत राहाणें कठीण आहे. पण प्रयत्न करीन." असें सांगून राजकुमार वनराणीकडे निघाला. तो समुद्राच्या काठाकाठानें कांहीं अंतर चालून पुढें एका जंगलांत निघाला. जंगलांत त्याला दोघे जण मोडक्या चाकूनें लाकूड तासींत बसलेले भेटले. त्यांना त्यानें ते चाकू चांगले उपयोगी पडतील असा विचार करून प्रत्येकाला एकेक चाकू राजकुमारीनें सांगितल्याप्रमाणें देऊन टाकला. चाकू मिळाला म्हणून त्यांना पण परमानंद वाटला.

आणखी पुढें गेल्यावर त्याला दोघे जण एक मोठें झाड तोडण्याच्या प्रयत्नांत दिसले. त्यांना कुऱ्हाडीचा उपयोग होईल असा विचार करून त्यानें त्या दोन्ही कुऱ्हाडी त्यांना देऊन टाकल्या. त्यांच्या बोथट कुऱ्हाडींपेक्षां राजकुमारानें दिलेल्या कुऱ्हाडींनीं झाड चांगलें कांपलें जात असल्याचें पाहून त्यांना आनंद झाला.

आणखी थोडें पुढें गेल्यावर एक लांडगा व अस्वल त्याच्या अंगावर धांवून आलें. त्यानें एका रोटीचे दोन तुकडे करून एकेक प्रत्येकासमोर टाकला. तोंडांत तुकडे धरून लांडगा व अस्वल परतले व आपापल्या जागेवर जाऊन खात बसले. त्यानंतर तो वनराणीच्या घरांत निर्भयपणें शिरला.

आंत एका सिंहासनावर वनराणी बसलेली होती. त्याला येण्याचें कारण विचारून घेऊन ती म्हणाली—"म्हणजे माझ्या धाकट्या बहिणीनें तुला पाठविलें आहे तर? दुरून आला आहेस, बस घटकाभर आरामानें." असें सांगून तिनें त्या रंगीत खुर्च्यांकडे बोट दाखविलें. तो त्यापैकीं एकाहि खुर्चीवर बसला नाहीं व कोपऱ्यांत ठेवलेल्या काळ्या खुर्चीवर जाऊन बसला.

तें पाहून वनराणीचें तोंड उतरलें. तरी स्वतःला सावरून ती म्हणाली—"तुला खायला थोडें आणून देतें. खाऊन पाणी पी." असें सांगून ती आंत गेली. मध्यें थोडा वेळ मिळाला तेवढ्यांत तो सांप वेटोळें करून कोठें बसला आहे हें पाहून तो त्याच्याजवळ गेला. सांप आपला फण वर करून फूत्कार सोडूं लागला. राजकुमारानें सांपापुढें उशी ठेवून दिली. लगेच सांप उशीवर डोकें टेकून झोंपी गेला.

तेवढ्यांत वनराणी एका ताटलींत लाडू घेऊन आली व तो त्याच्यासमोर ठेवीत म्हणाली—"खा सावकाश! तुझें खाऊन होईपर्यंत तुझ्याबरोबर जें कांहीं पाठवायचें आहे तें तयार करतें." असें सांगून निघाली. जातां जातां म्हणाली—"नागा, ए नागा! या पाहुण्यांची काळजी घे बरं का?"

ती आंत गेल्यावर राजकुमारानें लाडू उचलून खिशांत ठेवून दिला. कांहीं वेळानें वनराणी परतली. एका गाठोड्यांत लग्नाला आवश्यक त्या सर्व वस्तू ती घेऊन आली होती. आल्याबरोबर सांपाला

Fullscreen 127 46 /76

हाक मारून तिनें विचारलें—" नागा ! पाहुण्यांना कोणत्याहि प्रकारचा त्रास झाला नाहीं ना ?"

पण सांपानें उत्तर दिलें नाहीं. तो उशीवर डोकें टेंकून झोंपलेला होता. तें पाहून तिला वाईट वाटलें. परंतु ताटली रिकामी पाहून तिचा चेहरा थोडासा खुलला.

म्हणाली—" लाडू आवडला का ? हें पहा, तुझ्या लग्नाला लागणारें समान ! ये बरं का आतां !" असें सांगून तिनें त्याला निरोप दिला.

त्यानें घराबाहेर पाऊल टाकलें असेल नसेल, घराच्या आवारांत आल्याबरोबर त्याच्या खिशांतला लाडू फुगूं लागला व फुगतां फुगतां भोंपळ्या एवढा झाला. तो खाल्ला असता तर आपली गत काय झाली असती याची कल्पना करूनच त्याच्या अंगावर शहारे उभे राहाले.

तेव्हां कोठें वनराणीला हा गडी हातांतला निसटला या गोष्टीची खात्री झाली असावी. म्हणून ती ओरडून म्हणाली—" ए लांडग्या, ए अस्वला ! पकडा त्याला !"

लांडगा व अस्वल त्याला खायला त्याच्या अंगावर धांवले. त्यानें त्याच्याजवळ जी दुसरी रोटी होती. तिचे दोन तुकडे करून दोघांच्या समोर टाकले. दोघे ते तुकडे तोंडांत धरून आपल्या जागीं जाऊन बसले व खाऊं लागले. राजकुमार पुढें निघून गेला.

वनराणी पुन्हां ओरडली—" ए लाकूड-तोड्यांनो ! झोंपलांत काय ?"

लाकूडतोड्यांनीं डोकें वर करून पाहिलें व त्यांना कुऱ्हाडी देणाऱ्याला ओळखून त्यांनीं त्याला पुढें जाऊं दिले.

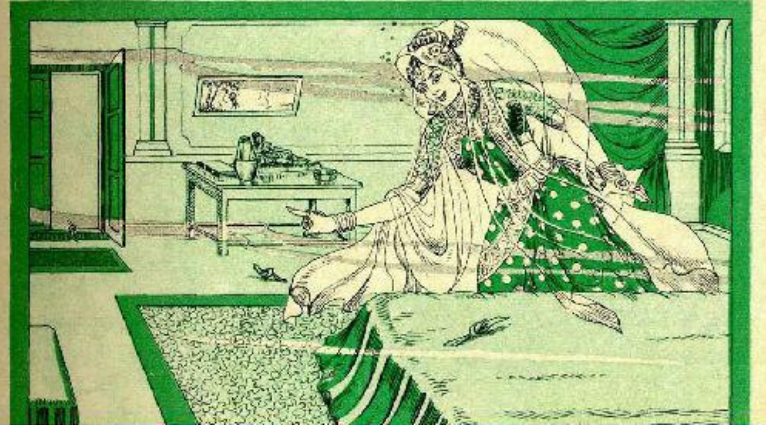
वनराणीनें आणखी एकदां ओरडून पाहिलें. ज्यांना त्यानें चाकू दिले होते

त्यांनी चाकू देणाराला ओळखून त्याला पुढें जाऊं दिलें.

तो आपल्या मोठ्या बहिणीकडे जाऊन देखील सुखरूप परत आलेला पाहून समुद्र-राणीला आश्चर्य वाटलें. म्हणाली—" आलास सुखरूप परत ? खरंच किती हुशार आहेस रे तूं ?"

राजकुमार तिच्या त्या बोलण्यावर फुलून गेला. परंतु राजकुमारी रात्रीं त्याला येऊन भेटली व म्हणाली—" ही राणी म्हणजे सामान्य नव्हे, कैदाशीण आहे कैदाशीण ! आपण रात्रीं नाहींसे झालों नाहीं तर दोघं प्राणाला मुकूं. तूं तबेल्यांत जाऊन एका घोड्यावर सोन्याचें खोगीर आणि एका घोडीवर चांदीचे खोगीर घालून तयार ठेव. रात्रीं समुद्रराणी झोंपल्यावर आपण पळून जाऊं. जो थोडा वेळ आहे तेवढ्यांत एक दोन कामें उरकून घ्यावी लागतील मला." राजकुमारी म्हणाली.

ती आपल्या झोंपायच्या खोलींत गेली. राणीच्या शयनगृहाशेजारींच होती ती. राजकुमारी राणीची मुख्य दासी होती. म्हणून तिला मुद्दामजवळ खोली दिली होती. आपल्या खोलींत जाऊन तिनें-

Fullscreen 127 48 / 76

एका फडक्याच्या तीन चिंध्या केल्या व प्रत्येकाला गांठी मारून एक राणीच्या पलंगाजवळ, एक खोलीच्या मध्यें व एक दारांत ठेवून दिली आणि म्हणाली– "राणीनें हाक मारली तर माझ्याऐवजीं तुम्ही उत्तर द्या."

नंतर राजकुमार घोड्यावर व राजकुमारी घोडीवर बसले व आपापल्या घोड्यांना टांच दिली. घोडे वायुवेगानें धावूं लागले.

एक प्रहर रात्र गेल्यावर राणीनें हाक मारून विचारलें–"मुली! झोपली आहेस का ग?"

"नाहीं बाईसाहेब! अंथरूण गुंडाळते आहें." एक गांठ म्हणाली. राणी दुसऱ्या कुशीवर वळून पुन्हां झोंपली. तासाभरानें तिची झोंप मोडली तेव्हां तिनें विचारलें– "मुली! काय करते आहेस ग?"

"केर काढतें आहे बाईसाहेब!" दुसरी गांठ म्हणाली.

तासाभरानें राणीनें पुन्हां झोंप मोडल्यावर विचारलें–"झाला का केर काढून?"

"केव्हांच झाला! चूल पेटवायला जातें आहें." तिसरी गांठ म्हणाली.

आणखी तासाभरानें राणीनें विचारलें– "चूल पेटली का ग चांगली?"

पण उत्तर आलें नाहीं.

राणीला संशय आला. उठून राजकुमारीच्या खोलींत जाऊन पाहिलें. तिला गांठी दिसल्या. "अगोबाई! माझ्याकडून शिकलेल्या मंत्रविद्येचा माझ्यावर प्रयोग? त्या राजकुमाराशीं तिचें लग्न मी होऊं देणार नाहीं." असें पुटपुटत ती तबेल्यांत गेली. तिला वाटत होतें तेंच झालें. दोन उत्तम घोड्यांची जोडी नाहींशी झालेली दिसली.

लगेच घोड्यांचें दाणापाणी करणाऱ्या मुलाला बोलावून म्हणाली–"माझ्या एडक्यावर बसून जा आणि वाटेंत तुला जो कोणी प्राणी वा मनुष्य दिसेल त्याला धरून घेऊन ये." राणीचा एडका वायुवेगानें धांवत असे. मुलगा त्यावर बसून निघाला.

तोंपर्यंत राजकुमार व राजकुमारी पुष्कळ दूर निघून गेले होते. परंतु अजून पुष्कळ दूर त्यांना जावयाचें होतें. राजकुमारी राजकुमाराला म्हणाली–"तो आवाज ऐकला का, राणीच्या एडक्याचें ओरडणें?" तिनें घोड्यांना मंत्र टाकून दोन झुडपें करून टाकलें व स्वतःला व राजकुमाराला उंदीर करून घेतलें. नोकर जवळ आला व दोन उंदीर पाहून–"उंदीरच वाटतें. कशाला हे?" असें म्हणत परतला व राणीला जाऊन म्हणाला–"राणीसरकार! अहो दोन झुडपें व दोन उंदीर दिसले. त्यांना धरून घेऊन येऊं का?"

"मूर्खा! हें विचारायला का तूं येथवर आलास? दिसेल त्या प्राण्याला घेऊन ये!" राणी म्हणाली.

तो येऊन पोंचला तोंपर्यंत राजकुमारीनें आपल्या दोन्ही घोड्यांना दोन झाडें करून दोघांना दोन चिमण्या करून घेतलें. नोकरानें दोन चिमण्या पाहिल्या आणि परत जाऊन म्हणाला–"या खेपेस उंदीर नाहीं, पण चिमण्या दिसल्या. धरून घेऊन येऊं का?" याच्या हातून होणारें काम नाहीं हें, असा विचार करून राणी स्वतः निघाली. परंतु ती जवळ येण्यापूर्वींच दोघं दूर जमिनीवर पोंचली होतीं. म्हणून तिला हताश होऊन परतावें लागलें. राजकुमार आपल्या घरीं गेला. त्यानें आपल्या प्रेमिकेची ओळख आईवडिलांना करून दिली. राजानें त्या दोघांचें थाटामाटानें लग्न करून दिलें.

Fullscreen 127 50 / 76

चाणाक्ष हेर

एकदां चंपापुरीचा राजा व नीलगिरीचा राजा यांचें परस्परांशीं कांहीं कारणानें वैर वाढत गेलें आणि शेवटीं युद्धापर्यंत मजल येऊन पोंचली. चंपापुरीच्या राजाला नीलगिरीचा राजा युद्धाची तयारी करीत असल्याचें त्याच्या हेरांनीं सांगितलें. तेव्हां पासून शत्रूच्या हेरांना आपल्या राज्यांत प्रवेश मिळूं नये व शत्रूकडची इत्थंभूत बातमी आपल्याला मिळत रहावी यासाठीं त्यानें कांहीं हेर नेमले.

एक हेर मजुराचा वेष करून निघाला. तो राजधानींतल्या मुख्य रस्त्यावरून चालत नगराबाहेर दूर निघून गेला. थोड्या वेळानें त्याची वहाण तुटली. आतां काय करावें या विचारांत तो पडला असतां सुदैवानें त्याला एका झाडाखालीं एक चांभार बसलेला दिसला. हेरानें आपली तुटलेली वहाण त्याला देत म्हटलें—"लवकर शिवून दे."

चांभार वहाण शिवूं लागला तेव्हां वाटेनें जाणारा एक जण चांभाराला पाहून थांबला व विचारूं लागला—"काय काका? कांट्यांना कुंपण घालतां आहां वाटतें? पायांना मोक्ष मिळाल्याचें कांहीं कळलें का?"

"कां कळलें नाहीं? तीन प्रहर होऊन गेले, दोन पायांनीं तिघेजण सूर्य शोषण करतो तें शोषण करून मेले. तीन वर्षां पूर्वीं मेलेल्याच्या मदतीनें तिघांना जाळून टाकलें." खदखदां हंसत चांभार म्हणाला.

"म्हणजे बळ आहे पुरेंसें म्हणतोस?" वाटेनें जाणाऱ्यानें विचारलें.

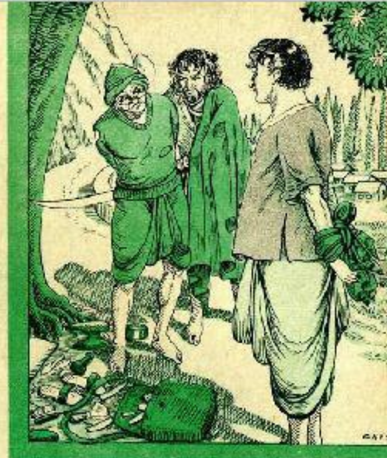
"खुळ्या! उद्यां येणाऱ्या पायांसाठीं समुद्राचीं मुलें वाट पहात आहेत. भूमीचें पोट भरेल, म्हणा!" चांभार म्हणाला.

वाटेनें जाणारा मनुष्य पुढें जाऊं लागलेला पाहून हेरानें आपली तलवार उपसून त्याला अडविलें व त्याला दोरीनें बांधून टाकले.

चांभार मधें पडून त्याला सोडून द्यायला सांगू लागला—"अहो वेडा आहे तो! त्याला कशाला पकडतां?"

तत्क्षण हेरानें त्या चांभाराचे पण हात पाठी मागून बांधून टाकले व दोघांना नेऊन दरबारांत हजर करून म्हणाला—"हे दोघे शत्रूचे वस्ताद हेर आहेत. दोघांची चवकशी करून दोघांना योग्य ती शिक्षा करावी."

पण चांभारानें किंवा त्याच्याशीं बोलणारा तो मनुष्य दोघांपैकीं एकानेंदेखील शत्रूचे हेर असल्याचें कबूल केलें नाहीं. म्हणाले—"आम्ही दोघे थट्टेत कांहीं तरी बोलत होतों व उगीच आमच्यावर संशय करून आम्हां दोघांना धरून आपल्या समोर हजर केलें आहे." "बरें पण तुम्ही थट्टेथट्टेंतच काय बोललांत हें सांगाल कीं नाहीं?" मंत्र्यानें त्यांना विचारलें. तेव्हां दोघांनीं, निरर्थक कांहीं तरी बोललों असल्याचें व तें आतां आठवत पण नसल्याचें सांगितलें.

तेव्हां मंत्र्यानें आपल्या हेराला विचारलें. त्यानें एक अक्षरदेखील न चुकतां सर्व जसेंच्या तसें सांगितलें. तें ऐकून चकित होऊन मंत्री राजाला म्हणाला—"महाराज! आपला हेर खरोखरच फार चाणाक्ष आहे. त्याच्या चाणाक्षपणामुळें देशावरचें एक मोठें संकट टळलें. त्याला बक्षिस द्यावें व शत्रूच्या दोघां हेरांचा शिरच्छेद करावा."

"परंतु त्यांच्या संभाषणावरून राज्यावर कोणतें संकट येणार होतें हें नाहीं कळलें मला!" राजा म्हणाला.

सौ. मालाबाई मालकामे

Fullscreen 127 52 /76

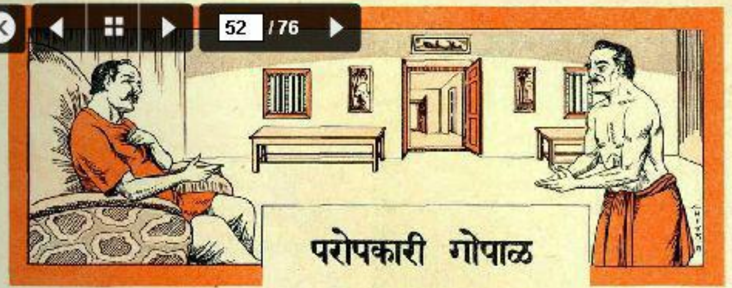
"याहून मोठा धोका आणखी काय असणार महाराज ! उद्यां आपलें सैन्य जाणार आहे त्या वाटेवरच्या तलावांत यांनीं विष टाकलें आहे. त्या तलावाचें पाणी पिऊन एक गरोदर स्त्री व तिचा मुलगा मेले. उद्यां आपले सैनिकदेखील तें पाणी पिऊन मरतील असा या दोघांच्या बोलण्याचा अर्थ आहे." मंत्री म्हणाला.

"पण हें सर्व तुम्हांला कसें काय कळलें ?" राजानें विचारलें.

"स्पष्ट नाहीं का सर्व ? कांत्र्यांना कुंपण घालणें म्हणजे वहाण शिवणें. वहाणांना खिळे होतेच. बाजूला शिवण घालणें म्हणजे कुंपण. त्या सांकेतिक भाषणावरून दुसऱ्यानें चांभाराला तो त्याचाच एक साथी म्हणून ओळखलें. पायांना मोक्ष मिळाला म्हणजे मरण. कोणी मेला का, असा शत्रूच्या हेराचा चांभाराला प्रश्न होता. दोन पायांवर तिथे आले म्हणजे एक गरोदर स्त्री एका मुलाला कडेवर घेऊन आली व सूर्य शोषण करतो तें म्हणजे पाणी, तें शोषण करून तिथे मिले, असें चांभारानें सुचविलें. तीन वर्षांपूर्वीं मेलेल्या झाडाचीं लाकडें तोडून त्यांचा दहन संस्कारदेखील आटोपला. बळ पुरेल का, याचें उत्तर पाण्यांतलें विष सर्व सैन्याचें प्राण हरण करायला पुरेल का ? उद्यां येणाऱ्या पायांची, म्हणजे पायदळ सैन्याची, समुद्राचीं मुलें म्हणजे तलाव व इतर जलकुंड वाट पहात आहेत. अधिक लोक मेलेच तर त्यांना पुरून टाकल्यावर भूमीचें पोट भरणार नाहीं का ?" असा अर्थ मंत्र्यानें स्पष्ट करून सांगितला.

राजानें शत्रूच्या दोघां हेरांचा शिरच्छेद करण्यास हुकूम दिला व त्यांना धरून आणणाऱ्या आपल्या हेराला मोठें बक्षिस देऊन मोठ्या हुद्यावर त्याची नेमणूक केली.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ ज्या गांवीं रहात असे तेथून सुमारें चार पांच कोसावरच्या गांवीं राजाराम नांवाचा एक श्रीमंत शेतकरी रहात असे. त्याच्याकडे अलोट पैसा होता. पण एक पैसा काढून द्यायचा म्हणजे त्याच्या जिवावर येत असे. त्याला हृदय विकार झाला. जिवावरचें दुखणें. वेळेवर औषध पाणी झालें नाहीं तर काय होईल कोणास ठाऊक ? पण पैसा खर्च होणार म्हणून, हा आजार पण हळूहळू कमी होईल असा विचार करून राजारामानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. दुखणें कमी होई व पुन्हां वाढे. कमी झालें कीं सुटलों आतां असें राजारामाला वाटे. पण तें पुन्हां वाढे. तेव्हां राजारामाला वाटे 'हा आजार शनीसारखा पाठीस लागला आहे माझ्या !'

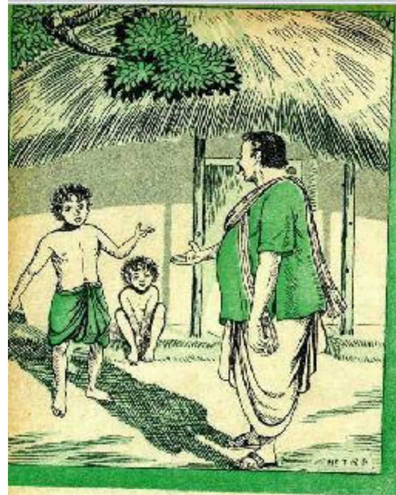
राजारामाच्या घरीं विठू नांवांचा एक नोकर होता. म्हणजे पगार ठरवून ठेवलेला नोकर नव्हे. त्यानें राजारामाकडून कांहीं कर्ज घेतलें होतें. तें कर्ज फेडूं शकला नाहीं तेव्हां काम करून फिटेल म्हणून नोकरी करीत होता. त्याला बोलावून राजारामानें विचारलें—"कायरे हृदयविकाराची चिकित्सा करणारा कोणी वैद्य आहे का तुला माहीत ?"

"आमच्या गांवांत एक हृदयविकारनें आजारी पडलेला मनुष्य आहे. त्याचें औषध-पाणी करणारा एक वैद्य आहे. त्याचाकडे जाऊन चवकशी करतों. तो भस्म वगैरे देऊन रोग बरा करतो म्हणे." विठू म्हणाला.

"तें सर्व कशाला ? त्या आजाऱ्याकडेच जा व दोन आण्याचें किंवा चार आण्याचें

लोभी-व्याधि]

[श्री. मा. गो. मोरे

औषध मागून घेऊन ये म्हणजे झालें." राजारामानें सूचना केली.

विठूकडे कर्जाची रक्कम अजून होती म्हणून राजारामानें त्याच्या हातांत पैसे दिले नाहींत. विठूनें आपल्या गांवच्या आजाऱ्याचे पाय धरून थोडें औषध मागून घेतलें व राजारामाला आणून दिलें. तो त्यांतलें रोज थोडें थोडें घेऊं लागला. पण दुखणें कमी झालें नाहीं व औषध संपलें. म्हणून त्यानें विठूला पुन्हां थोडें औषध घेऊन यायला सांगितलें. पण विठू म्हणाला— "धनी, आतां त्यांच्याकडे तें औषध नाहीं.

Fullscreen 127 54 /76

हृदयविकार बरा झाला त्याचा, म्हणून औषध बंद केलें त्यानें."

"बरें तर तो वैद्य कोठें राहतो व औषध कसें देतो, जाऊन चवकशी करून ये." राजाराम म्हणाला. विठूनें दुसऱ्या दिवशीं येऊन चवकशी करून कळलें तें सांगितलें. त्या वैद्याचें घर चार मैलावर होतें. गरिबांकडून एका आठवड्याला लागणाऱ्या औषधासाठीं चार आणे घेतो. इतरांकडून एक रुपया घेतो.

तें ऐकून राजारामाला फार वाईट वाटलें. दर आठवड्याला एक रुपया काढून द्यायचा म्हणजे किती खर्च? पण जिवावरचें दुखणें. तीन दिवस मनांतल्या मनांत उहापोह करून त्यानें कांहीं तरी मनांत ठरविलें.

एक दिवशीं दुपारीं विठूला बोलावून म्हणाला—"हें पहा, मी बाहेर जातों आहे एका अगत्याच्या कामासाठीं. तूं घरीं रहा, कोठें जाऊं नकोस मी परत येई पर्यंत." असें सांगून तो सरळ विठूच्या गांवीं विठूच्या झोंपडींतच गेला. घरांत विठूची दोन मुलें होतीं. त्यानें त्यांना विचारलें—"तुमची आई कोठें गेली रे?" "गवत कापून घेऊन यायला गेली आहे!" मुलें म्हणाली.

विठूच्या मोठ्या मुलाचें वय असेल बाराचें. त्याच्या हातांत चार आणे देऊन राजाराम म्हणाला—"भस्म वैद्याचें घर माहीत आहे का रे तुला? त्याच्याकडे जाऊन तुझ्या बाबांना छातींत दुखतें आहे असें सांगून एका आठवड्यापुरेंसें औषध मागून घेऊन ये. वैद्याला काय सांगशील?"

"आमच्या बाबांच्या छातींत दुखतें आहे. एका आठवड्यापुरेंसें औषध द्या म्हणून सांगतों." विठूचा मुलगा म्हणाला.

"फार दुखतें आहे म्हणून सांग, बरं का? तूं येईपर्यंत मी येथेंच वाट पाहातों." स्वस्तांत औषध मिळेल या आशेनें त्यानें ही युक्ति केली होती.

मुलगा धांवत शेतामधून वैद्याकडे जात असतां त्याच्या आईनें त्याला पाहिलें व विचारलें—"कोठें रे चाललास?"

"बाबांच्या छातींत फार फार दुखतें आहे म्हणें, राजाराम भाऊंनीं आपल्या घरीं येऊन मला हे चार आणे दिले व लवकर औषध घेऊन ये म्हणून मला पाठविलें आहे." मुलानें ऐकलें होतें तें जसेंच्या तसें सांगितलें.

विठूची बायको घाबरून गेली. म्हणाली— "आपलें भाग्यच फुटलें कीं रे मग! ते

पैसे माझ्याकडे दे. तूं काय आणतोस औषध? मीच घेऊन येतें औषध." असें सांगून तिनें मुलाकडून पैसे मागून घेतले व वैद्याच्या घरीं जाऊन वैद्याला म्हणाली— "वैद्यबुवा! गरिबाचें भाग्यच फुटलें बघा! मुलांच्या बाबांना छातींत दुखतें आहे हो. हे चार आणे घेऊन औषध द्या व गरिबावर दया करा!"

वैद्यानें तिला म्हटलें—"हें पहा, रोग्याला पाहिल्याशिवाय औषध कसें देऊं बाई?"

"पांच मैल दूर राजारामभाऊंच्या घरीं काम करतात ते. इतके दूर कशी आणूं

Fullscreen 127
56 /76

त्यांना? दया करून औषध द्यावें!" पाय धरून विनंती केली तिनें.

"राजारामभाऊ म्हणजे प्रसिद्ध श्रीमंत गृहस्थ आहेत. त्यांच्या घरांत काम करणाऱ्याचें त्यांनीच औषध पाणी केलें पाहिजे. म्हणजे मी एक रुपया तरी एका आठवड्याच्या औषधासाठीं घेणार." वैद्य म्हणाला.

तिचा नवरा नौकरीला असला तरी त्याला पगार नसून कर्जाची फेड करण्यासाठीं तो काम करीत आहे असें सांगून तिनें रोग्याला बघायला येण्याचा कष्ट करावा अशी विनति केली.

वैद्य म्हणाला–"हें पहा, माझ्याकडे कित्येक लोक येतात. मी कसा येऊं? हे गृहस्थ आपली गाडी घेऊन मला नेण्यासाठीं आले आहेत." वैद्याला नेण्यासाठीं आलेले गृहस्थ म्हणजे गोपाळ सर्व ऐकतच होता. म्हणाला–"बाई! चल माझ्या गाडींत घेऊन येऊं तुझ्या नवऱ्याला."

गोपाळ विठूच्या बायकोबरोबर राजारामाच्या घरीं गाडी घेऊन आला. विठू तेथेंच होता. बायकोला गाडींत बसून आलेली पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. नवऱ्याची तब्येत छान असलेली पाहून तिनें विचारलें–"प्रकृति बरी झाली वाटतें?"

"मला काय झालें?" विठूनें विचारलें.

विठूच्या बायकोनें घडलेलें वृत्त सांगितलें.

"मालकांची तब्येत पण छान आहे. आज उजाडतांच उठून कोठें तरी कामाला म्हणून गेले. वाटेंत मुलगा भेटला असेल, कांहीं तरी काम [illegible] असेल. तें त्याला बरोबर कळलें नसेल." विठू म्हणाला.

नवराबायकोनें गोपाळला उगीच तसदी दिल्याबद्दल त्याच्याजवळ क्षमा मागितली. गोपाळ गाडी घेऊन आपल्या गावीं निघाला. तिकडे विठूच्या घरीं राजाराम मुलाची

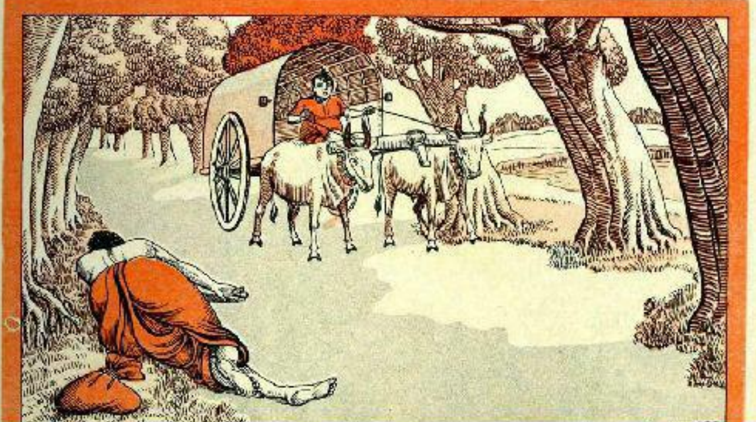
वाट पहात बसला होता. मुलगा येतांच त्यानें विचारलें–"कायरे कोठें आहे औषध? आणि इतका लवकर कसा काय आलास?"

"माझी आई गेली आहे औषध आणायला." मुलगा म्हणाला.

विठूची बायको अजून कां बरें आली नाहीं? असा विचार करीत राजाराम बराच वेळ बसला. इकडे छातींत जास्त दुखूं लागलें. शेवटीं वैद्याच्या गांवीं जातों असें मुलाला सांगून तो निघाला. वाटेंत विठूची बायको औषध घेऊन येतांना भेटेल असें वाटलें होतें त्याला.

ती वाटेंत भेटली नाहीं तर त्याला स्वतःच वैद्याकडे जावें लागेल व एक श्रीमंत समजून वैद्य एक रुपया खात्रीनें घेईल ही धास्ती पण मनांत होतीच. त्या भीतीनें त्यानें बोटांतल्या अंगठ्या कनवटीचे पैसे सदऱ्यांत बांधून त्यांचें गाठोडें केलें. तें एका हातांत घेतलें व दुसऱ्या हातानें दुखत असलेली छाती धरून चालूं लागला. पण बेशुद्ध होऊन वाटेंतच कोठें तरी पडला.

त्याच वाटेनें गोपाळ गाडी घेऊन येत होता. त्यानें त्याला बेशुद्धावस्थेंत पाहून पाणी शिंपडून शुद्धीवर आणलें. डोळे

Fullscreen 127 58 /76

उघडतांच म्हणाला–"औषध आणलेंस का बाई!" त्याचा अर्थ गोपाळला काय कळणार? त्यानें राजारामाला गाडींत बसवून गाडी वैद्याच्या घरासमोर जाऊन उभी केली.

वैद्य रोग्याला तपासून म्हणाला–"कोण हा? रोग मुरलेला आहे. रोज तपासून औषध बदलावें लागेल. नाहीं तर जिवाला धोका आहे!"

"कोण आहे कोणाला ठाऊक? मी घेऊन येईन त्याला रोज गाडींतून. जो खर्च होईल मी देईन. गरीब दिसतो आहे कोणी!" गोपाळ म्हणाला.

राजारामाला दुसऱ्या दिवशीं सुद्धां शुद्ध आली नाहीं. शुद्ध आल्यावर त्यानें गोपाळला विचारलें–"मी कोठें आहें? कोण तुम्ही?"

"घाबरूं नकोस? चांगल्या जागींच आहेस? कोण तूं? नांव काय तुझें?" गोपाळनें विचारलें.

"माझें नांव ऐकून काय करणार? आहें एक दुर्दैवी गरीब. माझें गाठोडें कोठें आहे?" त्यानें विचारलें.

गोपाळ म्हणाला–"तुझें गाठोडें आहे सुरक्षित माझ्याजवळ. आठवड्याभरानें बरा झालास म्हणजे तुला मनाला वाटेल तसा जा परत." राजाराम सांगितल्याशिवाय पळून जाईल अशी भीति वाटत असावी.

राजारामाचा शोध तिकडे चालू होता. शेवटीं तो गोपाळच्या घरीं सांपडला. तो चांगला श्रीमंत आहे हें कळल्यावर गोपाळनें त्याला खूप झाडलें–"प्राणापेक्षां तुला पैसा जास्त वाटला होय?"

पण राजाराम आजारांत बेशुद्ध होऊन मी काय बोललों काय केलें हें कळलें देखील नाहीं हो असें सांगून औषधाचा व गोपाळकडे राहण्याचा जो खर्च झाला तो सर्व देऊन आपल्या घरीं परत गेला.

उत्तरकांड

कार्तवीर्यार्जुनाच्या हातीं पराभव झाल्यानंतर देखील रावणाचा गर्व भंग झाला नाहीं. सर्व जगाला पादाक्रांत करण्याचें ठरवून तो दिग्विजय करीत किष्किंधेला आला.

वालीचा मंत्री तार हा रावणाला म्हणाला–"रावणा! वाली तूर्त किष्किंधेला नाहीं व इतर कोणी तुझ्याशीं युद्ध करण्यास समर्थ नाहीं. वाली संध्येसाठीं समुद्र तीरीं गेला आहे. हा पहा हाडांचा डोंगर, वालीच्या हातीं मरण आलेल्या वीरांच्या त्या अस्थी आहेत. तुलादेखील या डोंगरावर जाऊन पडावयाचें असेल तर थोडा वेळ थांब. वाली परत आल्यावर ती इच्छा पण पुरी होईल. घाई असेल तर दक्षिणेकडे समुद्रतीरावर जा. ती इच्छा जास्त लवकर पुरी होईल."

रावणाला तार वानराचा भयंकर राग आला. म्हणाला–"तुझ्या मालकाचा समाचार घेऊन येतों ती तुझ्या समाचाराला." रावण पुष्पक विमानांत बसून दक्षिणेकडे समुद्र-तीरीं गेला. तेथें मेरुपर्वतासारख्या विशाल आणि वज्रदेही वालीला संध्या करतांना त्यानें पाहिलें.

रावण पुष्पक विमानांतून उतरला. आपण आल्याची चाहूल देखील वालीला लागूं नये या हेतूनें मांजराच्या पावलानें त्याला धरण्यासाठीं जवळ गेला. पण वाली लगेच

Fullscreen 127 60 /76

मागें वळला आणि रावण जवळ येतांच त्याला बगलेंत धरून आकाशांत उडाला. रावणाला सोडविण्यासाठीं त्याच्या मंत्र्यांनीं पुष्कळ आरडा ओरडा केला. परंतु वालीला अडवून मालकाला सोडविण्याची शक्ति त्यांच्यापैकीं एकांतहि नव्हती.

वालीनें रावणाला पश्चिम किनाऱ्यावर टाकून समुद्र स्नान करून संध्या केली. नंतर उत्तरेकडच्या समुद्रकाठीं स्नान संध्या करून पूर्वेकडच्या समुद्रतीरीं आला. तेथें स्नानसंध्यादिक आटोपून रावणाला बगलेंत धरून किष्किंधेला आला.

किष्किंधेच्या उद्यानांत रावणाला उतरवून त्यानें विचारलें–"रावणा! तूं इतडे कसा काय आलास?"

रावणानें वालीची क्षमा मागितली आणि म्हणाला–"तुझ्यासारखा बलवान व वेगवान या जगांत कोणी दुसरा नाहीं. तूं एकट्यानें मला चारही समुद्रांचें स्नान करविलेंस. मी अग्नीला साक्षी ठेवून तुझ्या मैत्रीची भिक्षा मागत आहें."

त्या प्रमाणें दोघांनीं अग्नीसमक्ष परस्पर मैत्रीची प्रतिज्ञा केली. रावण किष्किंधेला एक महिनाभर राहाला. वालीच्या घरीं

रावणाला वालीचा सख्खा भाऊ सुग्रीव याच्यासारखाच आदर मिळाला. त्यानंतर रावणाला त्याचे मंत्री बोलावून घेऊन गेले.

अगस्त्य ऋषी वाली-रावणांच्या मैत्रीची कथा येथवर सांगून म्हणाले–"रामा! तुझ्या एका बाणानें ज्याचा वध झाला तो वाली इतका बलवान होता."

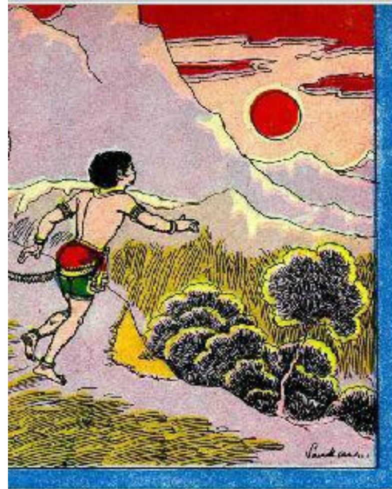
राम म्हणाला–"महर्षि! वाली व रावण दोघे बलवान होते यांत शंका नाहीं. परंतु दोघांहून हनुमान अधिक बलवान आहे. त्यानें शंभर योजनें समुद्र पार करून लंकेंत प्रवेश केला. रावणाच्या अंतःपुरांत शिरला. एकट्यानें सहस्रावधी राक्षसांचा वध केला. एवढेंच नव्हें तर लंकेला आग लावली. त्यानें जीं साहसाचीं कामें केलीं तीं त्रिलोकांत इतर कोणाला साध्य झाली असतीं असें नाहीं मला वाटत. त्याच्यासारख्या बलवानानें वालीचा वध कां केला नाहीं हें नाहीं मला कळलें. तो असून सुग्रीवाला इतके कष्ट कां सहन करावे लागले?"

अगस्त्य मुनी म्हणाले–"रामा! हनुमानाच्या शक्तीचें तूं जें वर्णन केलें आहेस तें सर्व खरें आहे. त्याच्यासारखा बलवान,

वेगवान व बुद्धिवान दुसरा कोणी नाहीं. त्यानें बालपणींच कित्येक चकित करून सोडणारीं कामें केलीं आहेत. त्याला कदाचित तीं आठवत देखील नसावीं. त्याला एक शाप होता. ती एक विचित्र गोष्ट आहे. तीं सांगतों ऐक."

मारुतीचा बाप केसरी मेरुपर्वतावर राज्य करीत असे. केसरीच्या बायकोचें नांव अंजना. तिला वायुदेवाच्या कृपेनें हनुमान हा मुलगा झाला. म्हणूनच त्याला वायुसुत व आंजनेय अशीं नांवें मिळालीं. अंजना आपल्या लहान मुलाला एका जागीं झोंपवून

रानांत कंदमुळें आणायला गेली. इकडे आंजनेय जागा झाला व भूक लागली होती म्हणून रडूं लागला. त्याच वेळीं सूर्योदय झाला. त्यालाच एक फळ समजून आंजनेयानें तें घेण्यासाठीं उड्डाण केलें. सूर्याकडे सूर्यासारख्याच तेजस्वी आंजनेयाला जाऊं लागलेला पाहून देव, दानव व यक्ष चकित झाले. कारण त्याचा वेग तेव्हांच वायू व गरुड यांच्याहून जास्त होता.

वायूनें आपल्या मुलाला सूर्याकडे धांवतांना पाहिलें व त्याच्या उष्णतेचा त्याला त्रास होऊं नये म्हणून त्यानें त्याच्यावर

Fullscreen 127 62 /76

हिमवृष्टि सुरू केली. यामुळें आंजनेय सूर्याजवळ पोंचला तरी आंजनेयाला कांहींच त्रास झाला नाहीं.

आंजनेय सूर्याजवळ पोंचत असतां त्याच वेळीं त्याला ग्रसण्यासाठीं राहू त्याच्या रथांत शिरला. राहूला पाहून आंजनेयानें सूर्याला सोडलें व राहूला पकडण्यासाठीं धांवला. राहू घाबरून पळून गेला. तो सरळ इंद्राच्या दरबारांत गेला व म्हणाला– "इंद्रा! हा अन्याय आहे. मी पर्व समयीं सूर्याला गिळण्यासाठीं गेलों असतां तूं दुसऱ्या एका राहूला पाठवून दिलेंस. तो सूर्याबरोबर मला देखील गिळण्याच्या प्रयत्नांत होता."

लगेच इंद्र राहू बरोबर ऐरावतावर बसून सूर्याकडे निघाला. आंजनेय राहू परत येण्याची वाट पहात असावा. राहूला पाहून तो त्याला धरण्यासाठीं धांवला. राहू ओरडला–"पाहि माम्, पाहि माम्!"

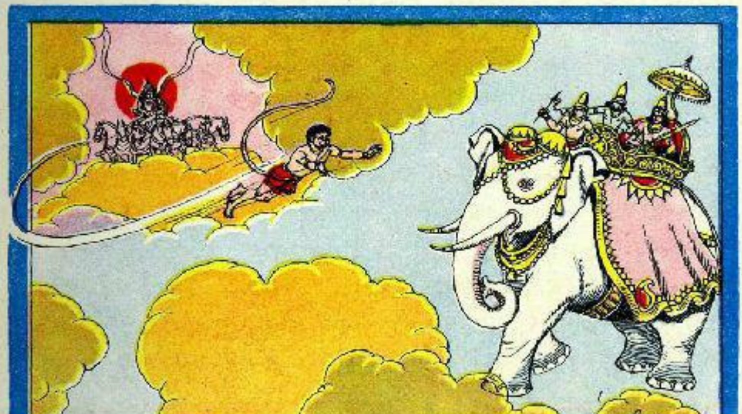
इंद्र म्हणाला–"घाबरूं नकोस! मी याला आत्तांच्या आत्तां ठार करतों." इंद्र बोलतच होता, आंजनेयानें पांढऱ्या ऐरावताला पाहिलें व त्याला एक फळ समजून खायला धांवला. इंद्रानें आंजनेयावर हलूच वज्र प्रहार केला. त्या प्रहारानें आंजनेय एका डोंगरावर जाऊन आदळला व त्याच्या डाव्या हनुवटीला जखम झाली.

या गोष्टीचा वायुदेवाला राग आला. त्यानें इंद्राला या गोष्टीचा चांगला धडा मिळावा यासाठीं जगांत संचार करण्याचें सोडून दिलें आणि आपल्या मुलाला घेऊन एका गुहेंत जाऊन राहूं लागला. वायूचा अभाव झाल्यानें सर्व प्राण्यांना श्वासोच्छवास घेणें देखील अशक्य झालें. गंधर्वादिक देव ब्रह्मदेवाकडे गेले आणि त्याचे पाय धरून कांहीं मार्ग काढण्यास विनंति केली.

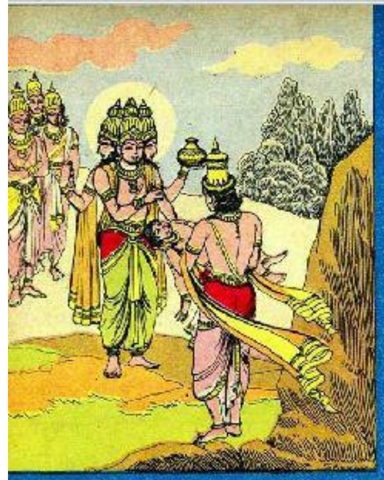
ब्रह्मदेव त्या सर्वांना बरोबर घेऊन वायुदेव जेथें गुहेंत जाऊन बसला होता तेथें गेला. ब्रह्मदेवाला पाहून वायुदेवानें आपल्या मुलाला घेऊन साष्टांग प्रणिपात केला.

ब्रह्मदेवानें आंजनेयाच्या अंगावर हात फिरविल्याबरोबर त्याला शुद्धी आली. वायुदेवाला आनंद झाला व वायुसंचार पूर्वीसारखा सुरू झाला.

वायुदेवाला आणखी जास्त प्रसन्न करण्यासाठीं ब्रह्मदेवानें सर्व दिक्पालकांना आज्ञा केली कीं त्यांनीं उपयुक्त वर द्यावा. इंद्रानें वज्र प्रहार केल्यामुळें आंजनेयाच्या

Fullscreen 127 64 /76

हनुवटीला जखम झाली होती. त्याचें प्रायश्चित्त म्हणून त्यानें वर दिला कीं वज्र-प्रहार झाला तरी त्याच्या देहाला कांहीं कष्ट होणार नाहीं. तेव्हां पासून आंजनेयाला वज्रदेही हें नांवपण मिळालें.

सूर्यानें आपल्या तेजाचा एक शतांश आंजनेयाला दिला आणि असा वर दिला कीं तो एक महा विद्वान व भक्त होईल.

वरुणानें त्याला वर दिला कीं त्याला पाण्यांत प्रवेश केला तरी पाण्यापासून त्रास होणार नाहीं. यमानें वर दिला कीं काल-दंडाचा त्याच्यावर कांहीं परिणाम होणार नाहीं. कुबेरानें वर दिला कीं त्याच्या गदेचा प्रहार झाला तरी हनुमानाच्या देहाला त्याचा कांहीं एक त्रास होणार नाहीं. शिवानें वर दिला कीं त्याच्या कोणत्याहि शस्त्राचा मारुतीच्या देहावर कांहीं परिणाम होणार नाहीं. विश्वकर्म्यानें देखील असाच कांहीं तरी वर दिला.

हे वर मिळाल्यामुळें हनुमान अजेय झाला. त्याला कामरूप व इच्छागमन पण लाभलें होतें. आतां वायुदेवाच्या आनंदाला पारावार नव्हता.

त्यानंतर हनुमान अपार बलशाली झाल्यामुळें वाटेल तिकडे व वाटेल तेव्हां जाऊं येऊं लागला, एवढेंच नव्हें तर रानांत तपश्चर्या करणाऱ्या ऋषी मुनींच्या आश्रमांत शिरून नासधूस करूं लागला. तो वायुसुत आहे, ब्रह्मदेवाची त्याच्यावर कृपा झाली आहे, दिक्पालाकांनीं त्याला वर दिले आहेत इत्यादि गोष्टीचा विचार करून ऋषींनीं व मुनींनीं बरेच दिवस गय केली. परंतु हनुमान तपोवनाचीं झाडें उपटून टाकी, मुनींचीं वल्कल वस्त्रें फाडून टाकी व त्यांचीं भांडीं फोडून टाकी. केसरी व वायदेव दोघांनीं त्याला हा उपद्व्याप सोडून द्यायला

Fullscreen 127 66 /76

समजाऊन सांगितलें. पण हनुमानानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. तेव्हां मुनींनीं त्याला शाप दिला—"तूं आपल्या शक्तीच्या जोरावर हा उपद्व्याप करीत आहेस. म्हणून जोंपर्यंत कोणी तुला तुझ्या शक्तीची आठवण करून देणार नाहीं तोंपर्यंत तुला तुझ्या शक्तीचा उपयोग होणार नाहीं. तुला तुझ्या अंगांत एवढी शक्ति आहे हें कळणार देखील नाहीं."

तेव्हां पासून हनुमानाला आपल्या शक्तीचा भास देखील होईनासा झाला व तो एका सुध्या मुलासारखा आश्रमांत वावरूं लागला. तोंपर्यंत वाली व सुग्रीव यांचा बाप ऋक्षरचस हा वानरांचा राजा मरण पावला होता. वानरांनीं त्याचा मोठा मुलगा वाली याला राज्याभिषेक करून गादीवर बसविलें व त्याचा धाकटा भाऊ सुग्रीव हा युवराज झाला. हनुमान व सुग्रीव यांची लहानपणींच मैत्री जमली. हनुमानाला आपल्या शक्तीची कल्पनाच नव्हती म्हणून वाली व सुग्रीव यांचें भांडण वाढत गेलें तरीं मारुती वालीविरुद्ध आपला मित्र सुग्रीव याला कांहीं मदत करूं शकला नाहीं.

येथवर हनुमानाची गोष्ट सांगून पुढें अगस्त्य मुनि म्हणाले—"रामा! हनुमाना व्याकरण शिकण्यासाठीं सूर्याबरोबर उदयगिरीपासून अस्तगिरीपर्यंत हिंडत असे. कोणत्याहि विद्येंत त्याची बरोबरी करूं शकणारा दुसरा कोणी नाहीं. हा एक भावी ब्रह्मदेव आहे."

हनुमानाची कथा ऐकून रामानें विचारलें—"मुनिवर! वाली व सुग्रीव यांचा बाप ऋक्षरचस हा कोण? त्यांच्या आईचें नांव काय? त्यांची कथादेखील सांगण्याची कृपा करावी!"

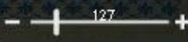
पूर्वजन्मीचें पुण्य

कावेरी नदीच्या काठीं एका गांवीं एक वेदपरायण ब्राह्मण रहात असे. त्याला कित्येक नवस केल्यानंतर उतारवयीं एक मुलगी झाली. मुलीचें नांव त्यानें शारदा असें ठेवलें. आईवडिलांनीं मुलीचे सर्व लाड पुरविले. मुलगी लहानाची मोठी झाली तेव्हां त्यांना तिच्या लग्नाची काळजी वाटूं लागली. एका गांवीं एक विद्वान वैदिक तरुण पाहून व तो आपल्या मुलीला योग्य वर होईल हें ओळखून त्यांनीं शारदाचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. परंतु दुर्दैव असें कीं लग्नाच्या दिवशींच मांडवांतच नवऱ्या मुलाला सांप चांवला व सर्व लोकांना शोकसागरांत लोटून परलोकीं निघून गेला. शारदेवर तर आकाशच कोसळलें. आपले सर्व दागिने व सौभाग्य चिन्हें काढून टाकून जन्मभर वैधव्य भोगणें तिच्या नशिबीं आलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं ध्रुव नांवाचा एक जन्मांध म्हातारा साधू शारदाच्या घरीं आला. शारदानें त्याला नमस्कार केल्यावर त्यानें तिला "अखंड सौभाग्यवती भव!" असा आशीर्वाद दिला.

शारदा तो आशीर्वाद ऐकून म्हणाली—"बुवा! हा काय आशीर्वाद दिलात? माझें भाग्य फुटलें आहे."

साधू म्हणाला—"मुली! जन्मांध असल्यामुळें मला तें कळलें नाहीं. माझ्या तोंडांतून निघालेला आशीर्वाद मात्र कदापि खोटा ठरणार नाहीं. मी तुझ्या करवीं उमामहेश्वरव्रत करवितों."

शारदेनें श्रद्धाभक्तिपूर्वक त्या साधूनें सांगितल्याप्रमाणें व्रत केलें. पार्वतीनें प्रसन्न

Fullscreen

127

68 /76

होऊन वर मागायला सांगितलें. तेव्हां साधूनें देवीला घडलेलें वृत्त निवेदन केलें व हात जोडून विनंति केली कीं ही जितकी या मुलीची परीक्षा आहे तितकीच माझी पण आहे. यासाठीं या मुलीला अखंड सौभाग्याचा वर द्यावा. तें ऐकून पार्वतीनें शारदेच्या पूर्वजन्मीचा वृत्तांत सांगितला. म्हणाली–"पूर्व जन्मीं शारदा पांड्य देशांतील एका ब्राह्मणाची एक पतिव्रता स्त्री होती. त्याला दोन बायका होत्या. शारदा दुसरी व धाकटी बायको. शारदा फार सुंदर होती म्हणून तिच्यावरच पतीचें प्रेम जास्त होतें. तो रात्रंदिवस तिच्या भोंवतींच फिरे. हे सवतीमत्सरानें त्याच्या मोठ्या बायकोला पाहवलें नाहीं. पतीच्या प्रेमाचा गर्व चढल्यामुळें सवत तिचा पदोपदीं अपमान करी व तिच्या कडूनच घरांतली सर्व कामें करवी. पतीकडून मिळालेला निरादर व सवतीची वागणूक असह्य झाल्यानें तिला आयुष्याचा वीट आला व त्यामुळेंच तिला मरण पण आलें.

तिकडे शारदाचें सौंदर्य पाहून एक तरुण तिचें मन आपल्याकडे वळवून घेण्यासाठीं यत्न करूं लागला. परंतु पतिव्रता शारदानें

त्याला लचळपणा करूं दिला नाहीं. त्यामुळें तो भ्रमिष्टासारखा फिरूं लागला व त्यांतच त्याला मरण पण आलें.

या जन्मीं त्याच तरुणाशीं शारदाचें लग्न झालें होतें. लग्न प्रसंगीं पूर्वजन्मीच्या शारदाच्या सवतीनें या जन्मीं सर्पजातींत जन्म घेऊन तिच्या पतीला चावून तिच्यावर सूड उगवला.

तो वृत्तांत सांगून पार्वती पुढें म्हणाली– शारदानें श्रद्धेनें व भक्तिपूर्वक हें व्रत केलें आहे? म्हणूनच मी तिला सौभाग्य लाभ व्हावा यासाठीं आवश्यक तो सर्व उपाय करतें. तिच्या पूर्वजन्मीच्या पतीचा जन्म पांड्य देशांत झाला आहे. केव्हां तरी दोघांची भेट होईल व शारदाला सौभाग्य प्राप्ती होईल." असें सांगून पार्वती अंतर्धान पावली.

"शारदे! तूं पार्वतीनें जो आशीर्वाद दिला तो ऐकलाच आहेस. तुझें व्रत पूर्ण झालें. पार्वतीवर अढळ विश्वास ठेवून जें होईल त्यांत सुख मानून रहा." असें सांगून साधू निघून गेला.

त्या दिवसापासून शारदाला रोज स्वप्नांत एक ब्राह्मण तरुण दिसूं लागला. तो तिच्या

Fullscreen 127 70 /76

बरोबर नेहमीं असतो असें देखील तिला स्वप्नांत दिसूं लागलें. कांहीं दिवसांनीं ती गरोदर झाली. गांवांत बोभाटा झाला. लोकांनीं तिचे नाककान कापून टाकण्याचें ठरविलें.

त्याच वेळीं एक आकाशवाणी झाली— "ही एक महा पतिव्रता आहे. तिची जो कोणी निंदा करील त्याला तत्क्षण मरण येईल." ती आकाशवाणी ऐकून लोकांचीं तोंडें बंद झालीं. तिनें देवी प्रसन्न झाल्याचा वृत्तांत सांगून तिच्या आशीर्वादानें तिला स्वप्नांत पतिलाभ झाल्याचें सांगितलें. तिला मुलगा झाला. तो देवीचाच प्रसाद असल्याचें पण तिनें सांगितलें.

कांहीं काळ लोटल्यावर शारदा आपल्या मुलाला घेऊन गोकर्ण क्षेत्रीं गेली. तेथें क्षेत्र दर्शनासाठीं देशाच्या कानाकोपऱ्यांतून लोक आले होते. त्यांपैकीं पांड्य देशाचा एक ब्राह्मण तरुण शारदाला पाहून त्याला स्वप्नांत दिसणारी बाई ती हीच हें आठवून तिच्या जवळ जाऊन म्हणाला—"बाई! तुम्हांला मी रोज स्वप्नांत पहात असें!" शारदेनें पण तिला स्वप्नांत दिसणारा तरुण तो तोच हें ओळखून चकित होऊन त्याच्याकडे पहिलें.

त्यानंतर दोघांनीं परस्परांच्या स्वप्नांतल्या गोष्टी सांगून वृद्ध साधूनें दिलेल्या आशीर्वादाचें व देवीनें प्रसन्न होऊन पूर्वजन्मीचें जें वर्णन केलें होतें तें सांगितलें. तें ऐकून तो ब्राह्मण तरुण तिला आपली पत्नी व तिच्या मुलाला आपला मुलगा म्हणून मानून स्वदेशीं गेला. त्यांचे पुढील आयुष्य सुखाचें गेलें. अशातऱ्हेनें पूर्वजन्मीचें पुण्य फळास आलें.

५१. रशमोर शिखर

गुटजन जोरग्लम या शिल्पकारानें चवदा वर्षें काम करून अमेरिकेंतील या पर्वत शिखरावर वाशिंग्टन, जफर्सन, थियोडोर रूझवेल्ट व अब्राहमलिंकन या चार अध्यक्षांचे पुतळे कोरून काढले आहेत, प्रत्येक डोकें ६० फुट उंचीचें आहे. १९४१ सालीं हा शिल्पकार स्वर्गलोकीं गेला.

